

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 71 | 2017 | št. 3-4 (156) | str. 303-556

Izidor Janžekovič, *Mного hrupa za nič* (2. del): *Staroslovansko svetišče ali srednjeveški stolp na ptujskem gradu* • Peter Štih, *Gradež kot Aquileia nova in Split kot Salona nova? Lokalno zgodovino pisje in oblikovanje krajevne identitete* • Maja Lukanc, *Ana Celjska* (2. del) • Anton Snoj, *»Maščevano bo tudi naše Kosovo!« Govori na osnovnošolskih patriotskih slovesnostih v kraljevi Jugoslaviji* • Ivan Smiljanić, *Spomenik Ulriku II. Celjskemu v Beogradu in njegova usoda* • Sašo Cmrečnjak, *Slovenska sprava: kritika v kontekstu razprave med komunitarizmom in liberalizmom* • Pantelis Charalampakis, *Once again on St. Ioannikios the Great and the Slavs of Bithynia*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 71 | 2017 | št. 3–4 (156) | str. 303–556

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec (SI), dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI), dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR), dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI), dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. oktobra 2017.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2017: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBASI2X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom in tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, november 2017

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIHPLUS), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Charge), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 20th 2017.

Translated by: Saša Mlacović (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2017): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, November 2017

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIHPLUS), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Izidor **Janžekovič**, Mnogo hrupa za nič (2. del): Staroslovansko svetišče ali srednjeveški stolp na ptujskem gradu310–348
Much Ado About Nothing (2nd part): Slavic Sanctuary or Medieval Tower at Ptuj Castle
- Peter **Štih**, Gradež kot *Aquileia nova* in Split kot *Salona nova*?
Lokalno zgodovinopisje in oblikovanje krajevnih identitet350–381
Grado as *Aquileia Nova* and Split as *Salona Nova*?
Local Historiography and the Formation of Local Identity
- Maja **Lukanc**, Ana Celjska (2. del)382–427
Anna of Celje (Part II)
- Anton **Snoj**, »Maščevano bo tudi naše Kosovo!« Govori na osnovnošolskih patriotskih slovesnostih v kraljevi Jugoslaviji428–448
“Our Kosovo Shall Be Avenged as Well!” Speeches Held in Primary Schools at Patriotic Ceremonies in the Yugoslav Kingdom
- Ivan **Smiljanić**, Spomenik Ulriku II. Celjskemu v Beogradu in njegova usoda450–472
Monument to Ulrich II of Celje in Belgrade and Its Fate
- Sašo **Cmrečnjak**, Slovenska sprava: kritika v kontekstu razprave med komunitarizmom in liberalizmom474–510
Slovene Reconciliation: Critique in the Context of Discussion between Communitarianism and Liberalism
- Pantelis **Charalampakis**, Once again on St. Ioannikios the Great and the Slavs of Bithynia512–525
Ponovno o sv. Joanikiju Velikemu in Slovanih v Bitiniji

Kongresi in simpoziji - Congresses, Symposia

Znanstvena delavnica »Zahnheilkunde und Zahnärteschaft im Nationalsozialismus«. Aachen, 8. – 9. junij 2017 (Klemen Kocjančič)	528–530
---	---------

Ocene in poročila - Review and Reports

Herwig Wolfram, Tassilo III. Höchster Fürst und niedrigster Mönch (Peter Štih)	532–533
Miha Kosi, Matjaž Bizjak, Miha Seručnik, Jurij Šilc, Historična topografija Kranjske (do leta 1500) (Jernej Kotar)	534–537
Esad Kurtović, Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I/2. Izpisi iz zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365–1521 (Ignacij Voje)	538–539
Oto Luthar, Marjeta Šašel Kos, Nada Grošelj, Gregor Pobežin: Zgodovina historične misli (Mateja Ratej)	540–541
Adam Zamoyski: Phantome des Terrors. Die Angst vor der Revolution und die Unterdrückung der Freiheit (Jože Maček)	542–545
Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti LIV/1 (Jože Maček)	546–547

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	548–551
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 71, 2017	553–555
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 71, 2017	

Razprave

Izidor Janžekovič

Mnogo hrupa za nič (2. del): Staroslovansko svetišče ali srednjeveški stolp na ptujskem gradu*

JANŽEKOVIČ Izidor, mag. arh. in univ. dipl. zgod., SI-2250 Ptuj, Sovretova pot 54, izidor.janzekovic@gmail.com

Mnogo hrupa za nič (drugi del): Staroslovansko svetišče ali srednjeveški stolp na ptujskem gradu

Zgodovinski časopis, Ljubljana 71/2017 (156), št. 3-4, str. 310–348, cit. 191

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Drugi del trilogije *Mnogo hrupa za nič* sledi Heraklitovemu načelu: »Boj je oče vsega in vsemu kralj!« Problem staroslovanskega svetišča na ptujskem gradu je predstavljen s soočenjem argumentov glavnih akterjev, Josipa Korošca in Franja Baša. Avtor preuči temeljne trditve *pro et contra* interpretacije Objekta kot svetišča, s tem da doda rezultate novjših raziskav in relevantne sorodne primere iz bližnje ter širše okolice. Besedilo se pomika postopoma od razlage Objekta kot staroslovanskega svetišča do poznoantičnega oziroma srednjeveškega stolpa. Zaradi relativno pomanjkljivih podatkov in nezanesljivih rezultatov izkopavanj gre nujno samo za eno izmed možnih interpretacij.

Ključne besede: Josip Korošec, Franjo Baš, slovansko svetišče, srednjeveški stolp, srednji vek, pozna antika, Slovani, Ptuj, Jugoslavija, interpretacije, poznoantična trdnjavnica, ptujski grad.

JANŽEKOVIČ Izidor, MA in Archeology and BA in History, SI-2250 Ptuj, Sovretova pot 54, izidor.janzekovic@gmail.com

Much Ado About Nothing (2nd part): Slavic Sanctuary or Medieval Tower at Ptuj Castle

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 71/2017 (156), No. 3-4, pp. 310–348, 191 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

The second part of the *Much Ado About Nothing* trilogy follows Heraclit's principle: »War is the father and king of all.« The problem of the Slavic sanctuary on the Ptuj Castle is presented by facing key arguments of key players, Josip Korošec and Franjo Baš. Author delves into the main contentions *pro et contra* interpretation of the Object as a sanctuary with adding the results of new relevant research to these cases. The text moves slowly from the understanding of the Object as a Slavic sanctuary over to the tower from Late Antiquity and/or Middle Ages. Because of the relatively scarce data and unreliable excavation results it is necessary just one of the possible interpretations.

Key words: Josip Korošec, Franjo Baš, Slavic sanctuary, Medieval tower, Middle Ages, Late Antiquity, Slavs, Ptuj, Yugoslavia, interpretation, Late Antique fort(ress), Ptuj Castle.

* Gre za drugi, bolj arheološki del moje magistrskega dela, ki pa sem ga na ključnih točkah dopolnil in popravil: Janžekovič, Staroslovansko svetišče ali srednjeveški stolp. V magistrski nalogi sem sicer uporabil več slikovnega gradiva, zato zainteresiranega bralca usmerjam še tja.

Uvod

Že med izkopavanjem je bilo veliko trenj, a prava ,vesela vojna‘ (*merry war*), če si izposodim izraz pri Shakespearjevi komediji *Mnogo hrupa za nič* (*Much Ado About Nothing*),¹ se je vnela po izkopavanjih. Protagonist in antagonist, odvisno od pozicije opazovalca in bralca, sta bila vodja izkopavanj na ptujskem gradu Josip Korošec in direktor mariborskega muzeja Franjo Baš. V skladu s Heraklitovim ,bojnim klicem‘ predstavim in primerjam argumente prvega ter drugega. Korošec in Baš sta *dramatis personae*, da približam problem bralcu, a ne gre pretirati antagonizma. Zgodovinski časopis 2-3 je bil *locus dramatis sive disputandi*, na skrajnem koncu katere je Korošec brezkompromisno zapisal: »Stavba na ptujskem gradu je in bo predstavljala staroslovansko svetišče Južnih Slovanov«.²

Slika 1: Josip Korošec (1909–1966).³

Slika 2: Franjo Baš (1899–1967).⁴

¹ Shakespeare, *Mnogo hrupa za nič*, 1. dejanje, 1. scena.

² Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 238.

³ ZČ XXI (1967), naslovnica.

⁴ ČZN XL (1969), naslovnica.

Samo uredništvo je bilo pristransko v korist Korošca. V uredniškem odboru so takrat sedeli njegovi prijatelji s fakultete Bogo Grafenauer, Fran Zwitter, Jože Hainz in Jože Kastelic. Že naslednje leto (1950) se jim je v odboru pridružil Korošec, ki je skrbel za »arheološke prispevke in ocene«. Tako uredniki v uvod v diskusijo z naslovom *Problem slovanskega svetišča na ptujskem gradu* napišejo, da želijo prispevati »k rešitvi tega zelo važnega problema – ptujsko svetišče bi bilo najstarejše znano slovansko svetišče, edino doslej znano pri Južnih Slovanih in eno od redkih doslej znanih slovanskih sploh«.⁵

Akademija je seveda tudi držala s Korošcem, saj so leta 1947 izkopavanja potekala prav pod njenim pokroviteljstvom. Tezi o svetišču se je sicer postavil po robu jezikoslovec in akademik France Bezljaj (1910–1993), ki se ni toliko osredotočal na arheološke ostanke, ampak bolj na filološko plat interpretacije. To je pojasnil v ducat strani dolgem in danes izgubljenem članku, ki ga je poskusil spraviti v tisk. To naj bi mu preprečili na Ministrstvu, saj so za izkopavanja in knjigo porabili zajeten kup denarja.⁶ Predvsem je nasprotoval primerjavi z Arkono, ki jo »je štel za nekaj metodološko zmotnega in za hud anahronizem«.⁷

Bezljaj se je torej kritike lotil iz jezikoslovnega zornega kota. Odmev te kritike je objavil nekaj let kasneje, in sicer se ta odstavek v knjigi pojavi brez prave postavitve konteksta: »Lahko si predstavljamo, kakšnega velikega pomena bi bila najdba ptujskega svetišča za celotni kompleks vprašanj slovanske višje religije, ako bi se posrečilo nedvomno ugotoviti, da je to res svetišče in da pripada slovanski kulturi. Zaenkrat pa je tudi to samo hipoteza, ki sama po sebi še ne more odločati, dokler je druge arheološke najdbe ne potrdijo«.⁸ V arhivih daljšega in, sočnejšega rokopisa nisem našel, prav tako nanj niso naleteli Mirjam Mencej, Silvo Torkar in Metka Furlan, ki sem jih prosil za pomoč.⁹

Še ena epizoda, od katere je danes očitno ostal samo odmev, pa je »anketa«, ki jo je Akademija na prošnjo Ministrstva prek Zavoda v letu 1949 (ali konec 1948) poslala nekaterim arheologom in tečajnikom, ki so (prej ali kasneje) obiskali izkopavanja.¹⁰ Tako je Akademija iskala drugo mnenje pri arheologih Mihovilu Abramiću, Ljubu Karamanu, Đurđu Boškoviću, Milutinu Garašaninu, Jaroslavu Böhmu, Janu Eisnerju, Witoldu Henslu, Ejnarju Dyggveju¹¹ in Miodragu Grbiću. Razen Boškovića, ki je

⁵ Uredništvo, *Problem slovanskega svetišča*, 206.

⁶ Udbin ovaduh Orel je 4. marca 1949 poročal, da je Bezljaj napisal študijo o slovanskem svetišču, a sta ga poklicala akademika France Stele in Fran Ramovš in mu svetovala, naj ne objavi svoje razprave o »Ptujskem svetišču in mitologiji«, češ da naj se Baš sam blamira, da morejo o tej zadevi soditi samo trije arheologi v Evropi, da mu bo žal itd. Bezljaj je pristal, da bo študijo odložil in je ne bo objavil v tistem letu; INDOK ni oznake.

⁷ Matičetov, *Ob nekem skritem, založenem rokopisu*; Matičetov, *In memoriam – Dr. France Bezljaj*, 148–149.

⁸ Bezljaj, *Nekaj besed o slovenski mitologiji*, 350.

⁹ Mirjam Mencej je poročena z Bezljajevim sinom, Silvo Torkar je bil njegov dolgoletni sodelavec, Metka Furlan je pregledala korpus njegovih del in ga izdala v dveh zajetnih zvezkih; Bezljaj, *Zbrani jezikoslovni spisi*. Vsem trem hvala za nesebično pomoč.

¹⁰ Zavzeli naj bi stališče do Baševe kritike, tako da je vsebovala njegovo besedilo, hkrati pa Koroščekov odgovor.

¹¹ Biblioteka SAZU, Poročilo seje predsedstva SAZU v Ljubljani dne 3. septembra 1949.

svojo kritiko objavil,¹² in Dyggveja, ki je svojo kritiko izrekel ob obisku ptujskega gradu konec oktobra leta 1949, so preostale kritike izgubljene oziroma jih na prvi pogled ni najti.¹³

Očitno pa je ta kritika oziroma »anketa« krožila med arheologi po Jugoslaviji in zunaj nje. Tako je prišla tudi do Miodraga Grbića v Beogradu. On se ne pojavi v zgornjem zapisniku seje, piše pa dobrih pet let kasneje (17. julija 1955) še enkrat Akademiji, ker želi »spremeniti« svoje mnenje iz leta 1949. Takrat je namreč »sa rezervom prihvatio Koroščevo stanovište o autentičnosti« svetišča. »Danas posle sedam godina moram bez rezerve promeniti svoje stanovište o čemu izveštavam Akademijo jer smatram da je Koroščevo tomačenje apsurdno baš u vezi sa hronologijom i drenažom oltara.«¹⁴

Na hitro opozorim na upravičene kritike, ki so letele na slabo oziroma hitro pripravo knjige o svetišču; knjiga je izšla le dobra dva meseca po koncu izkopavanja. Baš izpostavi neskladja med slikami in podnapisi, nekoherentnost besedila, neuporabne slike itd. Kritičen je predvsem do uredništva, saj ti primeri »kažejo na pomanjkanje elementarne redakcije gradiva in povzročajo težave za vsakogar, kdor se bo z njim ukvarjal.«¹⁵ Poudari še strokovno slabost pomanjkanja situacijskega načrta in prerezov glede razmerja izkopanine do njenih okoliških arheoloških objektov; Korošec splošni načrt oziroma tloris objavi naslednje leto v monografiji o grobišču.¹⁶ Baš ugotovi tudi nekaj faktografskih napak, ki jih Korošec (deloma) prizna.¹⁷

Preden pa skočim *in medias res*, je treba vzpostaviti (ne)sporni in poenostavljeni »skupni imenovalec«. Kako je torej Objekt izgledal oziroma kako ga je videl Korošec? Objekt so sestavljali štirje 2 m globoki jarki (»hodniki«), povezani v kvadratno strukturo s stranicami 11,90 m. V središču je bil dvignjen prostor kvadratne oblike s stranicami 5,70 m, ki se je dvigal 1,45 m nad dnom jarkov (»tlak«), tako da je bila

¹² Bošković, Проблем словенског храма. Na to kritiko se je odzval tudi Korošec, *Djurdje Bošković*. Kritiko je v nemščini objavil stari ptujski znanec Balduin Saria, *Ein neues altslawisches Heiligtum?*; isti, J. Korošec, *Report*.

¹³ Preveril sem tudi na ciljnih institucijah oziroma njihovih pravnih naslednicah, a brez pravega uspeha, to se pravi, »ankete« oziroma odgovorov nisem našel. Kljub temu se zahvaljujem Novaku Njegošu (Tehniška fakulteta v Beogradu), Jardi Rídký (Inštitut za arheologijo, Češka Akademija znanosti v Pragi), Tatjani Lolić (Konzervatorski zavod v Zagrebu), Arsenu Duplančiču (Arheološki muzej v Splitu), Ireni Šimić (Inštitut za umetnostno zgodovino v Zagrebu), Beati Kiti (Inštitut za arheologijo, Poljska Akademija znanosti v Varšavi), Nadi Profantovi (Inštitut za arheologijo, Češka Akademija znanosti v Pragi), Draženu Klinčiču (Uprava za zaščito kulturne dediščine v Zagrebu), Vesni Bikić (Arheološki inštitut v Beogradu), Zuzani Bláhovi in Jiříju Slámi (Oddelek za arheologijo Karlove univerze v Pragi).

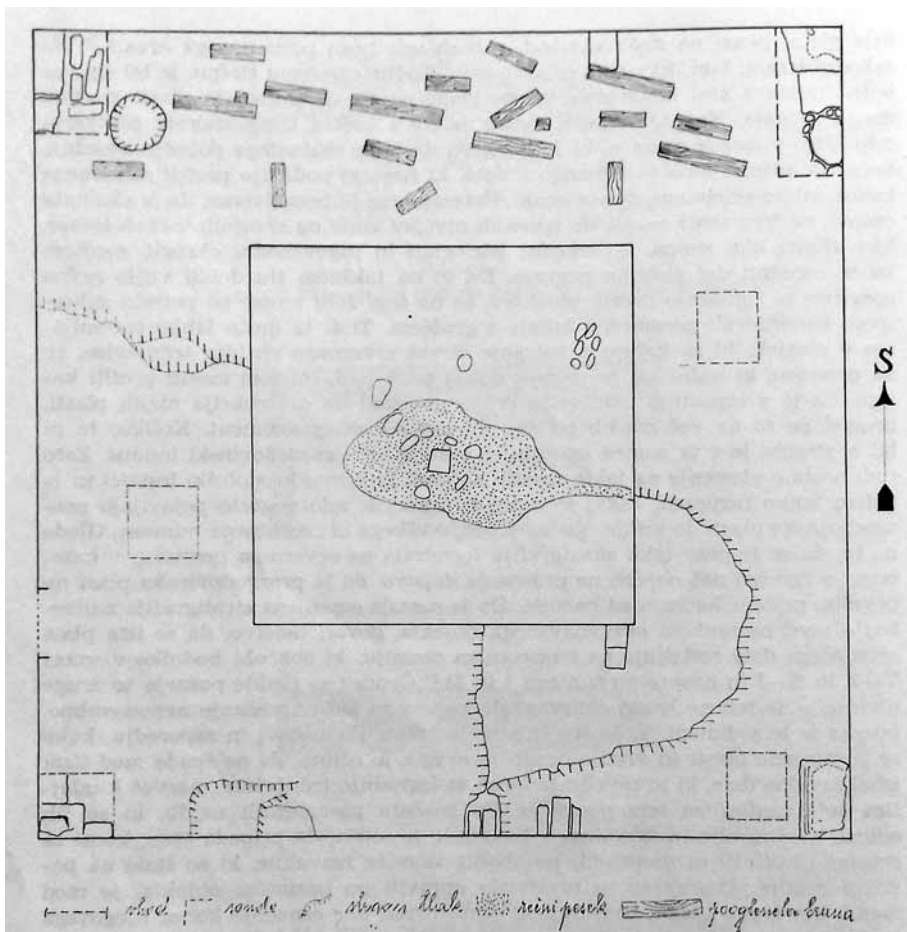
¹⁴ Biblioteka SAZU 1163/55. Tej spremembi naj bi Grbić dodal tudi prepis prvega pisma iz leta 1949, a ga ni bilo zraven. Akademija je sicer 5. septembra 1955 poslala pismo Korošču in ga prosila, da se nanj opredeli, nato pa ga vrne Predsedstvu. Korošec je praktično takoj, 7. septembra, vrnil dopis in dodal samo: »Veseli me, da je dr. Grbić po šestih letih prišel do tega prepričanja ter se prepričal o absurdnosti mojih tolmačenj«. Le nekaj dni pred tem so na Ptuj leta 1955 dokončno »zaščitili« svetišče z zasutjem.

¹⁵ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 207.

¹⁶ Korošec, *Staroslovansko grobišče*, priloga.

¹⁷ Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 213–14.

širina jarkov nekje 3,10 m. Na zahodni strani, 2,4 m oddaljena od jugozahodnega kota in 70 cm nad dnom izkopnega jarka, je bila 1 m široka odprtina (»vhod«). Na dnu je ležal »tlak, izdelan v nekaj plasteh in na več mestih iztrgan«. Zunanji obod je bil obložen z »ometom, ki je bil ponekod komaj ohranjen, ponekod pa dosegal debelino 4 cm«. Znotraj Objekta niso našli nobene najdbe, so pa v severnem jarku odkrili nekaj ostankov zогlenelih brun, drugod pa ne (sl. 3).¹⁸

Slika 3: Tloris izkopnega Objekta oziroma »dna hodnikov« z glavnimi elementi in »najdbami«. ¹⁹
Ground plan of the excavated structure or the "bottom of the corridors" with main elements and "finds"

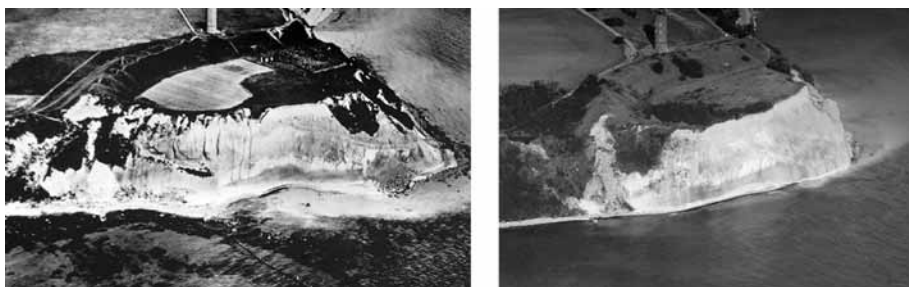
¹⁸ Korošec, *Slovansko svetišče*.

¹⁹ Korošec, *Prispevek k reševanju problema*, 124.

Arkona

Temelj, na katerem je Korošec zgradil svojo tezo o svetišču, je bila primerjava z Arkono.²⁰ In prav ta temelj so njegovi kritiki najprej ostro spodkopavali. Glavna ost kritike je sicer letela na to, da »izhaja poročevalec iz enotnosti stare slovanske kulture v njenih formalnih elementih, torej s stališča, ki je danes znanstveno že premagano«.²¹ Predvsem je kritike motila primerjava najdišča v skrajni severni Nemčiji iz 12. stoletja z najdiščem v severovzhodni Sloveniji iz predvidoma 7. stoletja. Moja ost kritike pa leti na samo Arkono (sl. 4), ki ima podobno pestro preteklost raziskav in interpretacij.

Arkona je najdišče na največjem nemškem otoku Rügen (takrat poslovenjen tudi kot Rujana) v najredkeje poseljeni nemški zvezni deželi Mecklenburg-Predpomorjanski. Leži na 40 metrov visokem krednem klifu in gre za eno centralnih najdišč Zahodnih Slovanov oziroma Ranov. Arkona je dobila osrednjo vlogo po uničenju templja v Rethri sredi 11. stoletja, nakar je za stoletje bila glavno (zahodnoslovansko) svetišče. To je bil namreč zadnji hram njihove verske in politične samostojnosti, saj se je otok takrat še vedno otepal (misijonskih) invazijskih poskusov Sasov, Dancev in Poljakov.

Slika 4: Na levi: zračni posnetek rta Arkona okrog leta 1930, kakih deset let po izkopavanjih Carla Schuchhardta. Vidno je izkopno arheološko polje na krednem klifu in tik pred svetilnikom masiven nasip,²² ki je obdajal naselje. Na desni: stanje leta 2008 in opazna erozija klifa v zadnjem stoletju.²³

²⁰ Korošec je sicer sumarno omenil tudi slovansko svetišče v Kijevu, ki ga je leta 1908 »pod Desjatinno cerkvijo« odkril ukrajinski arheolog s češkimi koreninami Vikentij Chvojka. To svetišče je bilo »manjših dimenzij, bolj neke vrste kapela ali pa oltar s podnožjem za kip božanstva;« Korošec, *Slovansko svetišče*, 7. Torej gre v bistvu za kamniti podstavek za leseni idol ali kip, ki so znani tudi na drugih sočasnih slovanskih najdiščih. Napačno pa Korošec trdi, da ni pisnih omemb tega najdišča. Omenja se namreč v Nestorjevi kroniki oziroma Pripovedi o minulih letih iz začetka 12. stoletja. Omenja se v povezavi s pokristjanjevanjem, ko se je kralj Vladimir kmalu po spreobrnitvi leta 988 odločil uničiti Perunovi svetišči v Kijevu in Novgorodu; Nestorjeva kronika, *sub annis* 945, 980, 983, 988 (*kumir* kot beseda za kip oziroma idol). Cf. Ślupecki, *Slavic Religion*, 344–345, 349.

²¹ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 208.

²² Saxo govori o okvirno 30 m visokem »zidu« (*vallus*), ki je bil spodaj iz zemlje (torej nasip), zgoraj pa palisada. Ker je še danes ohranjen 13 m visok nasip, ni videti, da bi Saxo pretirano pretiraval.

²³ Ruchhöft, *Die Burg am Kap Arkona*, 16 in 17. Zahvaljujem se Fredu Ruchhöftu za razjasnitev številnih nejasnosti in posredovano sveže tiskano knjigo.

Aerial shot of Cape Arkona around 1930, about ten years after Carl Schuchhardt's excavations, displaying the excavation site at the chalk cliff and the massive ramparts that surrounded the settlement and are located immediately in front of the lighthouse.

Dansko zavzetje Arkone leta 1168 je eponimni dogodek, saj je s padcem svetišča Svantevita padlo zadnje večje pogansko svetišče zahodnih Slovanov. Prebivalci otoka so bili, vsaj formalno, pokristjanjeni. Tako opisuje te dogodke *Saxo Grammaticus* v najdaljši, 14. knjigi iz 16 knjig obsegajoče serije Zgodovina Dancev (*Gesta Danorum*). Le-to je pisal okrog trideset let, okvirno med leti 1185 in 1216. Sekretar Saxo ni prisostvoval tem prigodam, je pa v njih dejavno sodeloval njegov šef, lundski nadškof Absalon, takrat škof Roskildeja, ki je vodil ekspedicijo skupaj z danskim kraljem Waldemarjem I. (Velikim). Poleg Saxa skromno poroča o teh dogodkih saški kronist Helmold von Bosau, a brez opisa svetišča.²⁴

Pomembno je pogledati izvorno, težko berljivo, sporočilo Saxa, da bi razumeli, kako kljub dolgemu zapisu pravzaprav malo pove o obliki same stavbe. Tako so imeli strokovnjaki dovolj maneverskega prostora za domišljijo. Jasno bo tudi, kako sta Schuchhardt in Korošec oblikovala svoje teze oziroma interpretacije. Tukaj torej pridajam izvirnik in prevod Saxovega odlomka, v katerem opisuje svetišče ter kip božanstva.²⁵

Medium urbis planicies habebat, in qua delubrum materia ligneum, opere elegan-tissimum uisebatur, non solum magnificencia cultus, sed etiam simulacri in eo collocati numine reuerendum. Exterior edis ambitus accurato celamine renitebat, rudi atque inpolito picture artificio uarias rerum formas complectens. Vnicum in eo ostium intraturis patebat. Ipsum uero fanum duplex septorum ordo claudebat, e quibus exterior, parietibus contextus, puniceo culmine tegebatur; interior uero, quatuor subnixus postibus, parietum loco pensilibus aulcis nitebat, nec quicquam cum exteriore preter tectum et pauca laquearia communicabat.

Ingens in ede simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate tran-

Sredi mesta je bila ravnina, na kateri je bilo prečudovito leseno svetišče, ne samo zaradi veličastnega okrasa, ampak tudi zaradi kipa, ki so ga v njem [svetišču] postavili, da bi častili božanstvo. Zunanji obod stavbe so obkrožale natančne rezbarije, sestojče iz raznih oblik in podob primitivne in grobe umetnosti. Na voljo je bil samo en vhod. Svetišče samo je zakrivalo dvojje pregrad, od katerih je bila zunanja sestavljena iz sten in pokrita z rdečo streho, notranja pa je imela namesto sten svetle zavese, ki so visele med štirimi stebri. Ta [notranja pregrada] je bila povezana z zunanjo samo s streho in nekaj stropnimi ploščami.

V stavbi je stal ogromen kip, ki je po velikosti presegal vsako človeško

²⁴ Bosau, *Helmoldi presbyteri Bozoviensis cronica Slavorum*.

²⁵ Pri prevajanju sem se opiral na naslednje izdaje in prevode: Holder, *Saxonis Grammatici Gesta Danorum*, 564-566; slovenski prevod Korošec, *Slovansko svetišče*, 9-10; angleški prevod s sicer redkimi kritičnimi opombami Friis-Jensen (ur.), *Saxo Grammaticus, Gesta Danorum*, 1274-1277. Za pregled prevoda se zahvaljujem Davidu Movrinu.

scendens, quatuor capitibus totidemque ceruicibus mirandam perstabat, e quibus duo pectus totidemque tergum respicere uidebantur. Ceterum tam ante quam retro colloca-torum unum dextrorsum, alterum leuorsum contemplacionem dirigere uidebatur. Co-rrase barbe, crines attonsi figurabantur; ut artificis industriam Rugianorum ritum in cultu capitum emulatam putares. In dextra cornu uario metalli genere excultum gesta-bat, quod sacerdos sacrorum eius peritus annuatim mero perfundere consueuerat, ex ipso liquoris habitu sequentis anni copias prospecturus. Leua arcum reflexo in latus brachio figurabat. Tunica ad tibias promi-nens finge-batur, que ex diuersa ligni materia create, tam arcano nexu genibus iungebantur; ut compaginis locus non nisi curiosiori contemplacione deprehendi potuerit. Pedes humo contigui cernebantur; eorum basi intra solum latente. Haud procul fre-num ac sella simulacri compluraque diuinitatis insignia uisebantur. Quorum ammiracionem conspicue granditatis ensis augebat, eius uaginam ac capulum, preter excellentem celature decorem, exterior argenti species commendabat.

telo in bil čudovit na pogled. Imel je štiri glave in prav toliko vratov, od katerih sta dve gledali prsno [naprej], dve pa hrbtno. Sicer so bile [glave] spredaj in zadaj tako postavljene, da je ena gledala proti desni, druga pa proti levi. Brade [glav kipa] so bile obrite, lasje pristrizeni, saj je umetnik očitno upošteval običaj Rujancev glede negovanja glav. V desnici je ta kip držal rog, izdelan iz raznih vrst kovin, v katerega je svečenik, ki je bil več v čaščenju, enkrat na leto nalil vino in iz stanja tekočine poskušal sklepati na rodovitnost naslednjega leta. Leva roka je bila usločena proti boku in je bila videti kot lok. Tunika mu je segla do goleni, ki sta bili iz druge vrste lesa in sta se vezali s koleni tako skrivno, da si moral dobro pogledati, če si želel najti točko pregiba. Noge so se dotikale tal in so stale na podstavku, ki je bil pod zemljo. Nedaleč stran je bilo videti uzde in sedlo kipa poleg mnogih znamenj božanstva. Med njimi je vzbujal občudovanje zlasti meč nenavadne velikosti, ki je imel nožnico in ročaj z izredno dovršenim vrezanim okrasom iz čistega srebra.

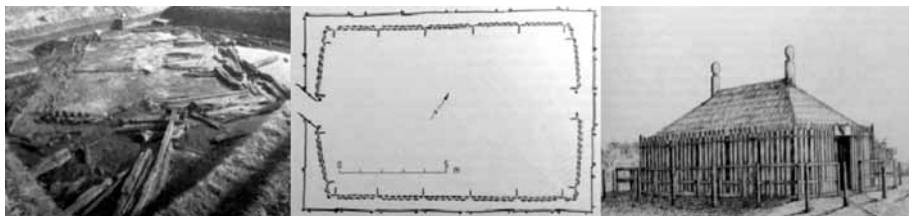
Kaj torej ta zapis sploh pove o obliki samega svetišča? Kaj je burilo domišljijo arheologom in zgodovinarjem zadnjih 500 let? Kaj je stalo in potem pogorelo leta 1168 v Arkoni? Sredi mesta na ravnici je stalo leseno svetišče, ki je bilo z zunanje strani umetelno okrašeno, imelo en vhod in dve pregradi, notranjo ter zunanjo. Notranja je bila sestavljena iz zaves, razpetih med štiri stebre, zunanja pa je bila iz (fiksni) sten. Svetišče je bilo pokrito z rdečo streho, znotraj pa je bil velik kip božanstva s številnimi atributi, od roga v desnici do uzde, sedla in meča v bližini. Tako imamo eno okvirno sliko, nato pa ustvarjamo upodobitve in iščemo primerjave.²⁶

V bližnji okolici, to je severni Nemčiji, so naleteli na nekaj najdišč, ki bi približno ustrezala tlorisu zgoraj opisanega objekta. V Feldbergu (Neustrelitz) so našli ostanke kultnega prostora, ki je bil od gradišča ločen s plitvim jarkom.²⁷ Še najbližje opisanim ostankom pa je najdišče, ki so ga arheologi odkrili na najdišču

²⁶ Ruchhöft, *Die Burg am Kap Arkona*, sl. 81 za „suho“ sliko Saxovega opisa, na (črnobeli) sl. 80 pa predstavi, kako različne in barvite so bile nekatere interpretacije, ki so temeljile na tem opisu.

²⁷ Herrmann, *Feldberg, Rethra und das Problem*.

Groß Raden (Sternberg) (sl. 5). Odkrili so 11 m dolg in 7 m širok in pravokotni kultni objekt, t.i. »*kultno dvorano*« (*Kulthalle*), iz brun. Zunanje stene te lesene konstrukcije so bile oblikovane kot stilizirane ženske in moške podobe. Okrog stavbe je vodil obhod, v notranjosti pa so odkrili konjsko lobanjo in pred njo keramični kelih, kar dodatno potrjuje ritualno uporabo prostora.²⁸

Slika. 5: Redosled arheološke interpretacije na primeru najdišča Groß Raden od leve proti desni: izkopani ostanki kulne dvorane, shematiziran tloris, risarska interpretacija.²⁹

A sequence of archaeological interpretation by way of example of Groß Raden from left to right: excavated remains of the cult hall, a schematised ground plan, a drawn interpretation.

Arkona je prav zaradi živega opisa budila domišljijo raziskovalcev zadnjih 500 let. Ko so v 16. stoletju začeli tiskati Saxove rokopise, so se s temi zapisi začeli ukvarjati številni zgodovinarji. Takrat je dobila tudi ahistorično ime Jaromirzburg ali Jaromarsburg po knezu zahodnoslovanskega ljudstva Ranov Jaromarju (vladal 1170–1218).³⁰ Lega kraja jim je bila znana, a je to bolj posledica dobrega Saxovega opisa kot njihovega »terenskega dela«. Šele v 19. stoletju so se začela prva izkopavanja, da bi ugotovili, kako je naselje takrat izgledalo.³¹

Prva arheološka ekipa je prišla na Rügen leta 1868, prav ob »proslavljanju« 700-letnice padca Arkone. Danski arheolog Jens Jacob Asmussen Worsaae (1821–1885), arhivar in starinar iz Schwerina Georg Christian Friedrich Lisch (1801–1883) ter muzejski direktor iz Stralsunda Rudolf Baier (1818–1907) so na Arkoni naredili nekaj malih sond ter odkrili prve arheološke najdbe, a nič »pretresljivega«. V njihovem poročilu je ohranjen načrt najdišča, ki dobro dokumentira stanje terena pred okrog 150 leti.³²

Toda zgodovino arheoloških raziskav na Arkoni je zaznamovalo delo arheologa, ki je prvi postavil visokoletečo trditev o odkritju svetišča. Dobra dva tedna v letu 1921, od srede avgusta do začetka septembra, je tukaj kopal nemški arheolog in direktor muzeja v Berlinu, Carl Schuchhardt (1859–1943), s še enim slavnim raziskovalcem starega Bližnjega Vzhoda, Robertom Koldeweyjem (1855–1925),

²⁸ Herrmann, *Die Slawen in Deutschland*, 312–316; Schuldt, *Der eintausendjährige Tempelort Gross Raden*; Keiling, *Archäologisches Freilichtmuseum Groß Raden*.

²⁹ Herrmann, *Die Slawen in Deutschland*, T.74, 314–315.

³⁰ Vladal je po danski osvojitvi Rügna leta 1168, prav tako pa na Arkoni prej niso vladali posvetni knezi, ampak Svantevitovi svečeniki.

³¹ Ruchhöft, *Die Burg am Kap Arkona*, 18–22.

³² Baier, *Die Burgwälle der Insel Rügen*.

in svojim sinom, prav tako (klasičnim) arheologom, Walterjem Herwigom Schuchhardtom (1900–1976). Tudi oni so (podobno kot Korošec) kopali z misijo: odkriti arheološke sledi zgodovinsko izpričanega slovanskega svetišča.³³

Pravzaprav je tudi Schuchhardt v skladu z Evangelijem po Luku hitro našel, kar je iskal. Le delno se je pustil voditi Saxu, saj je nedaleč od takratne linije rušenja obale odkril številne »pake kamnov« (*Steinpackungen*), »omet« (*auf eine Art Pflaster*) in »temelj ali tlak v več slojih«,³⁴ ki so bili temelj za njegovo rekonstrukcijo. Ti »paketi kamnov« v središču njegovega predvidenega svetišča naj bi bili podstavki za Saxove štiri stebre; spet je zlahka slediti toku misli Korošca pri interpretaciji »ptujskih vogalnih kamnov«. Kljub hitrim kritikam se je Schuchhardtova teza uveljavila. Odkritja niso bila dobro risarsko dokumentirana, redke fotografije pa kažejo nečisto obdelane profile, iz katerih ni mogoče razbrati detajlov, zato je bila potrebna revizija izkopavanj.³⁵

Že od leta 1966 sta vzhodnonemška Akademija znanosti in njen Centralni inštitut za antično zgodovino in arheologijo planirali »revidirana« izkopavanja. Od leta 1969 do 1971 je izkopavanja na Arkoni vodil Joachim Herrmann, kot lokalni nadzornik pa je služil Hansdieter Berlekamp. Glavni namen je bil prevetriti Schuchhardtove teze iz leta 1921 in definirati generalni karakter velikega območja znotraj nasipa. Izkopali so veliko sondnih jarkov »na karseda veliki površini s karseda malo truda«. ³⁶ Pri teh izkopavanjih so se pokazali prvi pravi dvomi v Schuchhardtove ugotovitve.

Hitro je postalo jasno, da Schuchhardtovi »paketi kamnov« (*Steinpackungen*) niso bili temelji, ampak ostanki zida z jarkom,³⁷ ki ga je opazil tudi Schuchhardt, a ga je interpretiral kot »zakladno jamo« (*Schatzgrube*).³⁸ Ta zid in jarek, o katerem se ni vedelo prej nič, je obdajal nekoč najstarejše jedro gradišča. Sam (notranji) zid so verjetno porušili v 10. ali zgodnjem 11. stoletju, v tem času pa so postavili mogočni (zunanji) zid in nasip gradišča, ki je še danes deloma ohranjen. Stari jarek je ostal ločnica do centralnega kultnega prostora, kjer je verjetno stalo svetišče, a ga je že davno tega odneslo morje.³⁹

³³ Schuchhardt, *Arkona, Rethra, Vineta*, 17.

³⁴ Ibid., 20. Naj samo spomnim, da Saxo nikjer ne omenja teh elementov, to so kamnita gradnja, omet ali tlak, ampak omenja samo leseno svetišče. Tudi podobnost s ptujskim Objektom, ki je vkopan, je težavna. Korošec je to pojasnil na način, da gre pri ptujskem »svetišču« pač za predhodno (tipološko) fazo iz 7. stoletja, medtem ko je Arkona iz 12. stoletja; Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 235.

³⁵ Posredno je o teh rezultatih podvomil že Baš leta 1948 v netiskani kritiki, ki naj bi jo bil sam poslal po Jugoslaviji; Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 214. Verjetno ima Korošec v mislih »anketo«, ki jo je okrog pošiljala Akademija.

³⁶ Tummuscheit, *Pre-Christian cult at Arkona*. Zahvaljujem se Astrid Tummuscheit za pomoč in posredovana članka.

³⁷ Zadnji del tega jarka je morje odneslo v zimi 2007/08. Sicer so izkopavanja na Arkoni prava adrenalinska izkušnja. Ker so prioriteta za raziskave vedno ogroženi predeli na robu obale, arheologi dandanes izkopavajo s pomočjo varnostnih vrvi, kablov in čelade.

³⁸ Schuchhardt, *Arkona, Rethra, Vineta*, 17.

³⁹ Ruchhöft, *Die Burg am Kap Arkona*, 25–29. Leta 2015 so sicer odkrili »arheološko senzacijo«. Prvič naj bi na slovanskem poselitvenem območju odkrili ogromne stojke (*gewaltige Pfostengru-*

Ne samo najdišče, ampak celoten rt je namreč podvržen konstantni eroziji. Malokdo je opazil stalno spodjedanje, ki je leto za letom vztrajno spreminjalo podobo obale. Le ko je odpadel večji kos, so ljudje in mediji postali pozorni. Ni popolnoma jasno, koliko klifa je izginilo v zadnjih 850 letih, od leta 1168, imamo pa jasne podatke od leta 1868 dalje – danes je videti le dve tretjini tistega, kar je bilo tam pred 150 leti. Hipotetično je v zadnjih 850 letih izginilo več kot 100 metrov zemlje (s takšno oceno tudi Schuchhardt).⁴⁰ Po vsej verjetnosti se je na teh 100 metrih skrivalo tudi ‚Saxovo‘ svetišče, ki je dolgo tega padlo v Baltsko morje.⁴¹

Četudi je Schuchardtov in posledično Korošček temelj vse prej kot trden, ga še ne zakopljem,⁴² ampak se zdaj usmerim na argumente s ‚ptujsko provenienco‘. Kritike je motila primerjava prostorsko in časovno nesorodnih najdišč.⁴³ To sicer (vsaj zame) ni tako sporno, če bi le držalo tisto, kar je Schuchhardt odkril oziroma mislil, da je odkril, in če bi bilo to podobno ptujskemu odkritju. Baš je pravilno Korošču očital »arkonizacijo« ptujskega Objekta.⁴⁴ Tako še vedno ni prave primerjave za interpretacijo Objekta kot svetišča in bi bil izjemen *unikum* med staroslovanskimi svetišči. A tudi to ne bo glavna ost moje kritike, ampak dejstvo, da tak objekt trajno ne bi stal, kar so ugotovili že med izkopavanji oziroma ob poskusih zaščite.

Argumentum ex silentio

Kot argument proti svetišču je Baš opozoril na pestro Prokopijevo pripoved iz srede 6. stoletja. Hilbudij oziroma bolj rečeno Hilbudija sta kompleksni figuri. Prvi je bil domestik, to je višji poveljnik kopenskih čet, in Slovani (ter Anti) v treh letih njegovega poveljevanja, okvirno v letih 530–533, naj ne bi prestopili Donave. Na pohodu leta 533 so ga Slovani končno uspeli pokončati.⁴⁵ Drugi ‚Hilbudij‘ pa je vojni ujetnik, ki se je izdajal za pokončanega pokončnega poveljnika, a je leta

ben), ki so jih obkrožali kamni, da bi jih učvrstili in ščitili pred vlago. Tako so jih interpretirali kot ostanke 14 m dolge in 8 m široke »dvorane« (*Halle*). Očitno je bila ta stavba posebnega pomena, saj je za večkrat presegala sosedne stavbe. V stavbi ni bilo ostankov ognjišča ali drugih ‚bivalnih ostankov‘. Gotovo pa je, da ta stavba, ki je domnevno zgorela že na začetku 12. stoletja, ne more biti svetišče, ki ga je opisal Saxo; Ruchhöft, *Die Burg am Kap Arkona*, 32–35.

⁴⁰ Schuchhardt, *Arkona, Rethra, Vineta*, 22.

⁴¹ Ruchhöft, *Die Burg am Kap Arkona*, 20–29.

⁴² Na posameznih točkah pokažem, kje je Saxov opis dogodkov vplival tudi na Koroščevo interpretacijo.

⁴³ Primerjaj odgovor Karamana 2. oktobra 1947; IZA 104/47.

⁴⁴ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 209.

⁴⁵ Fran Saleški Finžgar je v romanu *Pod svobodnim soncem*, ki ga je najprej objavljaj po delih v katoliškem Domu in svetu 1906–07, ‚ugotovil‘, da je bil prav vrli junak Iztok tisti, ki je pokončal Hilbudija v zasedi: »Iztok se dviga izza vej, lok je upognjen do skrajnosti. Drink, tetiva je zapela, po zraku je zasičala strelica, spodaj pa je kriknil s strašanskim glasom Hilbudij »Kyrie éleison!«, zakrilil z rokami po zraku, segel k sencu, kjer je tičala ost, pa omahnil in padel s konja«; Saleški Finžgar, *Pod svobodnim soncem*, 38.

545 Justinijanov general Narzes prepoznal prevaro.⁴⁶ Sledi odstavek o slovanskih navadah v izvirniku in prevodu.⁴⁷

τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται, οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἐνός, ἀλλ' ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων αἰεὶ τὰ τε ξύμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται. ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἄλλα ὥς εἰπεῖν ἅπαντα ἑκατέροις ἐστὶ τε καὶ νενόμισται τούτοις ἄνωθεν τοῖς βαρβάροις. θεὸν μὲν γὰρ ἓνα τὸν τῆς ἀστραπῆς δημιουργὸν ἀπάντων κύριον μόνον αὐτὸν νομίζουσιν εἶναι, καὶ θύουσιν αὐτῷ βόας τε καὶ ἱερεῖα πάντα· εἰμαρμένην δὲ οὔτε ἴσασιν οὔτε ἄλλως ὁμολογοῦσιν ἐν γε ἀνθρώποις ῥοπήν τινα ἔχειν, ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτοῖς ἐν ποσὶν ἤδη ὁ θάνατος εἶναι, ἢ νόσφ' ἀλοῦσιν ἢ ἐς πόλεμον καθισταμένοις, ἐπαγγέλλονται μὲν, ἢν διαφύγῃσι, θυσίαν τῷ θεῷ ἀντὶ τῆς ψυχῆς αὐτίκα ποιήσῃν, διαφυγόντες δὲ θύουσιν ὅπερ ὑπέσχοντο, καὶ οἶονται τὴν σωτηρίαν ταύτης δὴ τῆς θυσίας αὐτοῖς ἐωνῆσθαι. σέβουσι μέντοι καὶ ποταμούς τε καὶ νύμφας καὶ ἄλλα ἅττα δαιμόνια, καὶ αὐτοῖς ἅπασιν, τὰς τε μαντείας ἐν ταύταις δὴ ταῖς θυσίαις ποιοῦνται. οἰκοῦσι δὲ ἐν καλύβαις οἰκτραῖς διεσκηνημένοι πολλῶ μὲν ἀπ' ἀλλήλων, ἀμείβοντες δὲ ὥς τὰ πολλὰ τὸν τῆς ἐνοικίσεως ἕκαστοι χώρον.

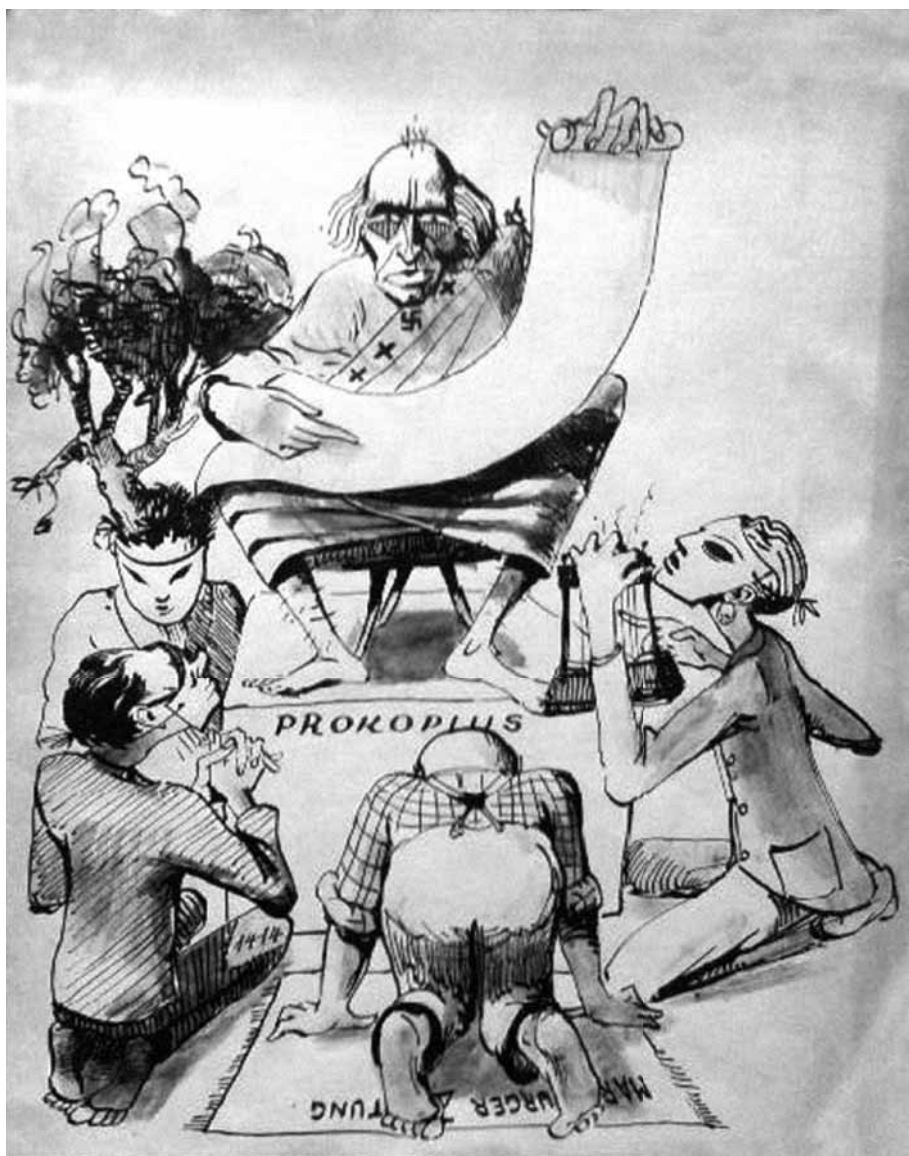
Ti dve ljudstvi, Slovani in Anti, nimata enega vladarja, ampak živita že od nekdaj v demokraciji in zato se o vsem, tako koristnem kot težavnem, pri njih vedno javno razpravlja. Enako ti barbarski ljudstvi ravната od nekdaj tudi pri tako rekoč vsem drugem po starih navadah. Verjamejo, da je en bog, stvaritelj groma, vladar nad vsem, zato mu žrtvujejo goveda in druge žrtve. Usode ne poznajo in tudi ne verjamejo, da bi imela kakršnokoli moč med ljudmi, toda kadarkoli se jim smrt približa, v bolezni ali v vojni, obljubijo, da bodo žrtvovali bogu, če zbežijo [smrti]. Če potem ubežijo, žrtvujejo, kot so obljubili, ker mislijo, da so si z žrtvijo kupili varnost. Častijo tako reke, nimfe in druge duhove ter vsem tem tudi večkrat žrtvujejo; med temi žrtvovanji vrše razna prerokovanja. Živijo v bednih kočah, ki jih postavijo daleč drug od drugega, in običajno vsak večkrat spremeni svoje bivališče.

Znotraj te pripovedi je torej Prokopij na kratko opisal verske navade Slovanov, a ni omenil nikakršnih svetišč. Ta *argumentum ex silentio* je upravičen, saj je Prokopij svoja poročila zbiral na terenu. Sodeloval je na odpravah bizantinskih poveljnikov in tako njegova besedila pogosto temeljijo na virih iz prve roke, kar dokazuje tudi njegovo poznavanje slovanske ‚samouprave‘. Toda to poročilo ne izključuje obstoja svetišč pri (Južnih) Slovanih, prav tako je ta opis verskega življenja zelo skromen in Prokopij bi lahko ‚pozabil‘ napisati še kaj drugega.⁴⁸ Prokopij izpostavi še nomadski način življenja Slovanov v tem času, zato odsotnost trajno grajenih objektov v njegovem zapisu ne preseneča. Kot svetišča so pogosto služili tudi naravni ‚objekti‘, kot so razne votline, skale, drevesa itd.

⁴⁶ Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev I*, št. 33, str. 24–29.

⁴⁷ Angleški prevod v Prokopij, *History of the Wars VII*, xiv, str. 268–271; slovenski parafraziran prevod v Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev I*, št. 33, str. 25. Za pregled in številna pojasnila k Prokopiju se zahvaljujem Gregorju Pobežinu.

⁴⁸ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 207; contra Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 215. Primarni (pisni) vir za Slované in njihove običaje je sicer Strategikon cesarja Mavrikija s konca 6. stoletja, ki tudi ne omenja svetišč; Dennis (ur.), *Das Strategikon des Maurikios*, 370–389 (izvirnik in nemški prevod). Za pomoč se zahvaljujem Rajku Bratožu.

Slika 6: Anonimna karikatura, ki je nastala med diskusijo v povojnih letih in nakazuje, kako kruto je vendarle bilo ozadje spora oziroma v katerem času je ta spor potekal – pozorni bralec in opazovalec bo videl, da je na lenti en križ malo kljukast.⁴⁹

An anonymous caricature produced during post-war discussions depicts the cruelty of the conflict's background or the period in which the conflict took place – an attentive reader and observer will notice that the sash contains a slightly hooked cross

Korošec je menil, da je glavni očitek njegovih kritikov bil prav Prokopij. Še leta kasneje je zapisal: »Doslej so se pojavili ugovori tako proti slovanskemu poreklu

⁴⁹ Osebni arhiv Josipa Korošca.

stavbe kakor tudi glede njene funkcije. Večina ugovorov pa sloni na Prokopijevem tolmačenju, ne pa na neki realni arheološki podlagi.⁵⁰ Ironično se je prav sam, mor-da nehote, pretirano posluževal pisnega vira, in sicer Saxovega opisa Arkone. Tudi Paola Korošec je dobrih 25 let kasneje pisala, da so se nasprotniki opirali »*zgolj na zgodovinske vire*« in da »*kljub vsej nastali polemiki ni prišlo do resne in obširnejše obravnave, v kateri bi s tehtnimi argumenti skušali ovreči postavljeno hipotezo*«. ⁵¹

Tudi sicer je Josip Korošec želel speljati diskusijo na dejstvo, da Baš kot zgodovinar (in ne arheolog) določenih stvari enostavno ne razume.⁵² Tako je ustvarjal lažno dihotomijo med zgodovino in arheologijo.⁵³ Hkrati so se namreč oglasili tudi arheologi, med njimi Einar Dyggve, Balduin Saria, Đurđe Bošković in Miodrag Grbić, kritizirali objekt ter potrdili oziroma ponovili Baševe kritike. Žal pa odgovorov oziroma stališč drugih arheologov na »*anketo*« Akademije ni najti. Postavi pa se vprašanje, ali so arheologi in »*tečajniki*« svoje glasove povzdignili že med izkopavanjem ali so se prepustili zapeljati vodilni razlagi.

Argumentum ex absentio

Če odsotnost zgodovinskih virov za ta čas niti ne preseneča, pa je odsotnost arheoloških za trajno stoječe svetišče mnogo težje pojasniti. Pomanjkanje najdb v Objektu je bilo za Baša dokaz, da le-ta ni bil v uporabi.⁵⁴ Korošec je namreč pisal, da izkopavalci niso našli »*niti najskromnejšega slovanskega predmeta*«. ⁵⁵ Ta *argumentum ex absentio* ni iz trte izvit, a so svetišča spoštovani prostori in večje količine najdb niti ni bilo pričakovati. Korošec se tukaj ponovno opre na Saxov zapis, kjer svečenik med čiščenjem svetišča ni smel zajeti sape, da ne bi oskrnil svetega prostora.⁵⁶ Seveda gre za hiperbolo, ki se jih je Saxo vestno posluževal, a da vedeti, da je za svete prostore veljala druga dinamika delovanja.

Dejstvo, da v Objektu niso našli najdb, sicer ne drži povsem. Med opravljanjem muzejske prakse v ptujskem muzeju davnega julija 2012 sem v depoju popolnoma po naključju naletel na škatlo z listkom, na katerem je pisalo »*PG, 46/47 SVETIŠČE 33*«. Pri teh najdbah gre za najdbe iz več časovnih obdobij (prazgodovine), in sicer bakrene in pozne bronaste dobe. Tako ta skupek najdb, ki je bil kot tak inventariziran, ne predstavlja skupka najdb, ki bi nastal v prazgodovini, ampak gre za sekundarno lego, t.j. polnilo zakopa.⁵⁷ Očitno pa je, da objave zavajajo, saj se nikjer ne omenjajo prazgodovinske najdbe v polnilu Objekta.

⁵⁰ Korošec, *Uvod v materialno kulturo Slovanov*, 175.

⁵¹ Korošec, *Prispevek k reševanju problema*, 119.

⁵² Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 234-236.

⁵³ Za predlog za »pomiritev« med arheologi in zgodovinarji glej še Dymond, *Archaeology and History – a plea for reconciliation*.

⁵⁴ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 208.

⁵⁵ Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 25.

⁵⁶ Korošec, *Slovansko svetišče*, 10.

⁵⁷ Dular, *Severovzhodna Slovenija v pozni bronasti dobi*, 154.

Korošec tako na primer omenja najdbe »samo v višjih plasteh, to je v recentnem humusu in nekoliko globlje, toda nad normalno višino svetišča, smo našli tudi fragmente slovanske keramike«, »največ je bilo primerov keramike poznega srednjega veka, oziroma iz periode po opustitvi slovanskega grobišča«. ⁵⁸ Potemtakem bi bil pozni srednji vek *terminus ante quem non* zasutja, vendar Korošec ni bil jase, ali se pojavljajo v zasutju ali nad zasutim svetiščem. ⁵⁹ Glede na škatlo je šlo za prazgodovino, a očitno niso hranili najdb po kontekstih, to je stratigrafskih enotah, ⁶⁰ ampak po dobah. ⁶¹

V zasipu objekta (zahodni jarek) so našli tudi odlomek peščenca z vklesanim križem, ki ga Korošec šteje med rimske najdbe; ⁶² prav tako Klemenc, ki ga interpretira kot del starokrščanske oltarne plošče. ⁶³ Nasprotno je Baš, potem ko v ptujskem muzeju tega kamna ni našel, odkril marmor iz zahodnega hodnika, na katerem je videl gotsko, to je poznosrednjeveško, kamnoseško znamenje, s čimer postavi *terminus ante quem* uporabe Objekta v pozni srednji vek. ⁶⁴ Za zdaj se na tem mestu ustavim glede datiranja, da bi še prej pojasnil odsotnost grobov v Objektu oziroma njihovo prisotnost v neposredni bližini Objekta in poznoantične »trdnjave«.

Na območju »poznoantične trdnjave« in Objekta Slovani niso pokopavali, kar v bližnji okolici Ptuja ni osamljen primer. Potem ko so aprila 1907 pri kopanju gramozne jame na Spodnji Hajdini naleteli na tri skelete (št. 1, ⁶⁵ 13-14), je lekarnar Frančišek Pollak odkril še nadaljnjih 14 slovanskih grobov (št. 2-12, 18-20), pri kasnejših kopanjih za gramoz pa so odkrili še tri nadaljnje grobove (15-17). ⁶⁶ Po Pollaku so Slovani »za svoje mrličje poiskali do takrat nezasedeno, prosto mesto, zlasti so se skrbno varovali približati se ostankom rimskih grobišč ali razvalinam njihovih hiš«. ⁶⁷ Natančnejši odnos do rimskih ostalin iz njegove

⁵⁸ Korošec, *Slovansko svetišče*, 25.

⁵⁹ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 208.

⁶⁰ Jasno, saj tudi izkopavanja niso bila stratigrafska, ampak arbitrarna oziroma pogojno planumska.

⁶¹ Nekje v depozitu je verjetno škatla Svetišče z rimskimi in morebitnimi (zgodnje)srednjeveškimi najdbami. Glede teh potencialnih škatel sem vprašal Ivana Žižka in Mojco Vomer Gojkovič iz Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož, a nista nič vedela o tem. Obema se zahvaljujem za pomoč in podporo.

⁶² Korošec, *Poročilo o izkopavanju*, 20.

⁶³ Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, T. XV, sl. 2.

⁶⁴ Baš, *Mali grad v Ptuj*, 130-131.

⁶⁵ Najdbe iz tega groba (uhana/obsenčnika (manjši, ki je bil pripet na večjega) s S-zanko, bronasti prstan, srebrni prstan) so se »izgubile« med poštnim transportom (*Postbeförderung*).

⁶⁶ Skrabar, *Frühmittelalterliche Gräberfunde in Unterhaidin*. Logike za oštevilčenjem grobov na tem grobišču mi ni uspelo ugotoviti. Drugače je Pollak najdbe s teh relativno bogatih grobov poslal muzeju oziroma zgodovinskemu društvu v Maribor. Prav te najdbe so bile leta 1945 predmet pogajanj med Bašem in Smodičem ter kasneje Korošcem; cf. Janžekovič, *Mnogo hrupa za nič (1. del)*, 216.

⁶⁷ Pollak, *Mala izvestja*, 229. Da so že takrat vrlo branili slovenske interese, priča Pollakov zaključek: »Če se bode kdaj posrečilo odkriti pri nas večje naselbine slovanskega izvora, bode prisvetilo tudi več luči v to, sedaj še v gosto temo zavito poglavje, in marsikatero trditev romanskih in germanskih zgodovinopiscev bo popraviti ali celo opustiti«; *ibid.* Podobno je zaključil tudi Skrabar v nemščini v slovansko »korist«; Skrabar, *Frühmittelalterliche Gräberfunde in Unterhaidin*, 339.

objave ni znan, je pa Skrabar dodal tloris.⁶⁸

V Sloveniji se sicer pojavljajo slovanski pokopi tudi znotraj rimskih ruševin, na primer v rimski podeželski vili (*villa rustica*) v Radvanju pri Mariboru, kjer so med ruševinami vile naleteli na 28 grobov.⁶⁹ Zaradi odsotnosti slovanskih grobov je Baš predvidel uporabo »trdnjavice« v času uporabe grobišča, a ni pojasnil, čemu bi ta objekt tedaj služil.⁷⁰ Korošec pravilno poudari, da bi v primeru (večstoletne) uporabe lahko pričakovali tudi ustrezne ostaline, vendar »ni bilo odkritih niti najskromnejših arheoloških materialnih ostalin«.⁷¹

Če se držim melanholičnega eseja in trditve škotskega pesnika ter esejista Alexandra Smitha (1830–1867), da nismo nikoli srečni,⁷² potem ne ,moti‘ le odsotnost grobov, ampak tudi prisotnost grobov v domnevni bližini visoko- oziroma poznosrednjeveških objektov. Razmerje grobišča do teh zgradb, to sta bergfried na osrednji grajski kopi in predvidenih stolpov na obeh planotah (zahodni in vzhodni), ni jasno. Pokopavali so gotovo vse do zadnje tretjine 11. stoletja,⁷³ ko naj bi grad predvidoma že stal ali bi ga pravkar postavljali. V vsakem primeru so graditelji morali vedeti, da so največ kakšno generacijo prej tukaj pokopavali, če že grobovi niso bili sočasni.

Podobna situacija se pojavi na Malem gradu v Kamniku. Tam tretjo fazo opredeljuje zgodnesrednjeveško grobišče, to so srednjeveške stratigrafske enote, ki so starejše od samega gradu. Na območju kasnejšega grajskega jedra je bilo dokumentirano skeletno in vnaprej načrtno zasnovano grobišče s 27 grobovi. Šlo je za grobišče majhne skupnosti iz 10. in morda začetka 11. stoletja, prva (grajska) visokosrednjeveška faza pa je bila najkasneje v 12. stoletju, zelo verjetno pa že prej, konec 11. stoletja.⁷⁴ Tako bi bil hiatus med tema fazama vsaj dve ali tri generacije, okvirno med 50 in 100 leti. Na Ptujju bi bil hiatus morda nekoliko manjši, morda pa ga niti ne bi bilo. Treba pa je poudariti, da je več kot polovica grobov na Ptujju brez pridatkov oziroma artefaktov in jih zato ni mogoče datirati.

⁶⁸ Skrabar, *Frühmittelalterliche Gräberfunde in Unterhaidin*. Seveda sta si objavi Pollaka in Skrabarja pri ,preprostih‘ faktografskih podatkih večkrat nasprotujoči, kar je ugotovil že Korošec. Tako je npr. Pollak začel z deli meseca majnika (sic!), po Skrabarju pa že aprila. Ker gre pri Pollaku za poljudno delo, pri Skrabarju pa znanstveno, je morda bolje bolj upoštevati slednje.

⁶⁹ Strmčnik-Gulič, *Villa rustica in staroslovansko grobišče Radvanje*; Šlosar, *Radvanje: villa rustica*.

⁷⁰ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 207–208. To bi morda lahko pojasnila najnovejša teorija Stephana Karla, o kateri govorim spodaj.

⁷¹ Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 216.

⁷² »We are never happy; we can only remember that we were so once«; Smith, *Of Death and the Fear of Dying*. S tem sem izpolnil še njegovo »edino« željo po občasnem citiranju; cf. Smith, *Men of Letters*.

⁷³ Korošec, *Nekropola na ptujskem gradu*, 58–69; Tomičič, *Prilog istraživanju kronologije bjelobrdskega segmenta*.

⁷⁴ Sagadin, *Staroslovansko grobišče na Malem gradu*; Štular, *Mali grad*, 47–49, 144–145.

Omet na prstenih stenah

Zdaj se pomikam k bolj tehnično oziroma arhitektonskim vidikom in argumentom. Eden najmanj verjetnih delov teze o Objektu kot svetišču je »omet« na prstenih stenah. Funkcija tega ometa bi bila, ob morebitni okrasni vlogi, da je te prstene stene držal skupaj. Stene svetišča naj bi bile »vsaj spodaj v vsej svoji dolžini še danes obložene z ometom. Na nekaterih mestih je ohranjen omet še do višine 1,20 m. Na drugih mestih, posebno na zahodni strani, je ohranjen samo v posameznih delih v višjih legah, ni pa vezan z ometom, ki se drži povsod nad tlakom. Debelina ometa je različna. Ponekod so komaj ohranjeni sledovi, ponekod pa dosega debelina tudi 4 cm.«⁷⁵

Omet na prstenih stenah je nesmiselni oziroma ne sledi 'zdravi kmečki pameti'. Kljub temu dodajam še strokovno mnenje tehničnega nadzornika zaščitnih del Šlajmerja, ki ga povzema tudi Baš: »že prirodna vlaga bi povzročila odpadanje ometa, zlasti še takrat, ko zemlja po zimskem premrzovanju popušča pri pomladnih višjih temperaturah«,⁷⁶ kar se je pripetilo pozimi 1946/47. Korošec sicer trdi, da bi bilo v pokritem objektu drugače in bi lahko omet obnavljali ter bi lahko okrog svetišča izkopali odtok (drenaža),⁷⁷ vendar ga ob izkopavanju niso našli.⁷⁸ Prav tako pa niti drenaža ni pomagala Objektu v prvi zimi po izkopu 1947–48, da se ne bi sesula severna stena, kaj šele sam omet.

Tako je Baš ponudil drugačno interpretacijo ohranjenega »ometa«, ki ga je interpretiral kot »glazuro debelo apneno plast na glinasti prsteni steni«. ⁷⁹ Po domače, gre za ostanke zidave, in sicer apnene malte. To mnenje so delili tudi arheologi Saria,⁸⁰ Bošković (sl. 7)⁸¹ in Dyggve. Slednji je tako menil, da je »ta omet, ki se tu in tam drži, ostanek malte, ki prodira izmed kamenja pri zidanju na stene zemeljskega izkopa in se tam prilepi. Da bi bil to pravi omet v celoti na ilovnatih stenah, smatra tehnično za nemogoče«. ⁸² Kaj točno je torej ta 'bela plast' na stenah jarkov?

Morda se skriva odgovor na drugi strani, to je na vzhodni planoti ptujskega gradu. Tam so sicer že nekajkrat odprli manjše površine znotraj nekdanje konjušnice, leta 2015, po marčevskem plazju, ki je odnesel del platoja v dolino, pa bolj načrtno večjo površino. Tako so v večjem jarku (SE 074=068), ki naj bi predvidoma služil kot komunikacija z osrednjo grajsko kopo, odkrili maltni estrih (SE 139), ki je bil položen na prodnato nasutje (SE 140), in podoben, nekoliko slabše ohranjen, maltni estrih (SE 080).⁸³ Verjetno je Korošec na podobne ostanke, t.j. malte, naletel na »stenah« Objekta in ga interpretiral kot omet.

⁷⁵ Korošec, *Slovansko svetišče*, 16.

⁷⁶ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 209.

⁷⁷ Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 225.

⁷⁸ Korošec, *Slovansko svetišče*, 15.

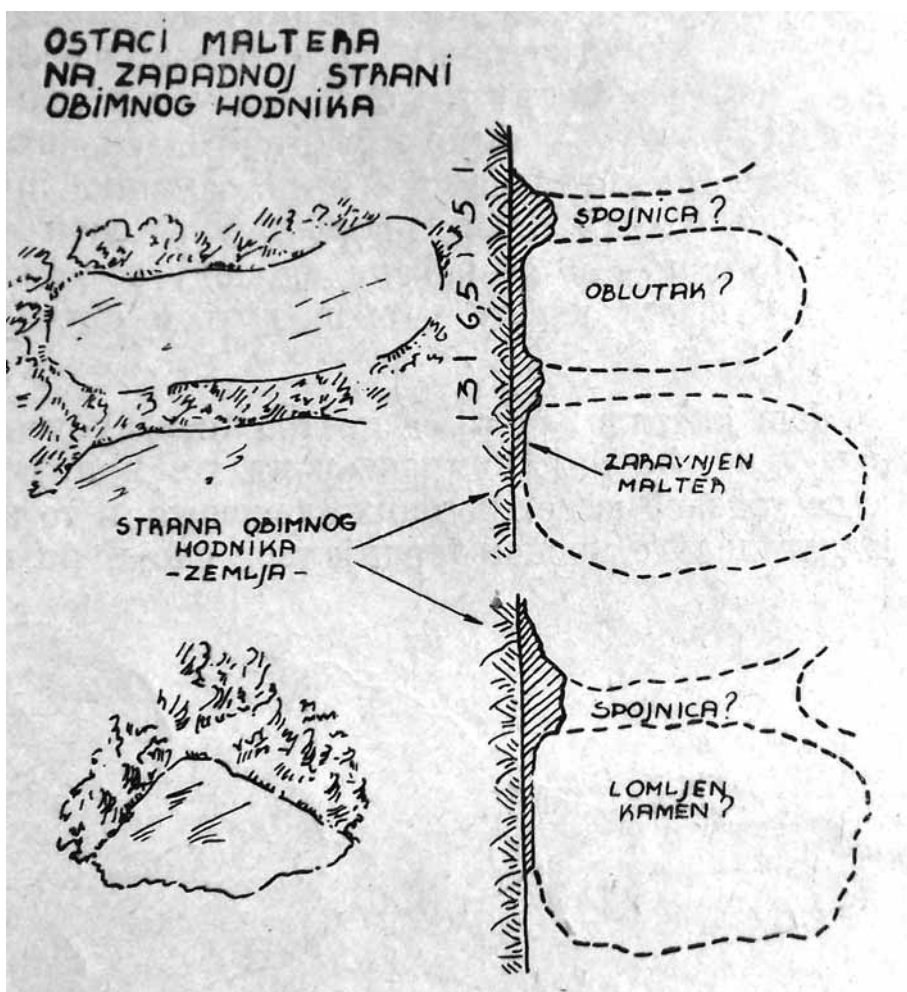
⁷⁹ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 209-210.

⁸⁰ Saria, *Ein neues altslawisches Heiligtum?*, 387.

⁸¹ Bošković, *Проблем словенског храма*, 41-42.

⁸² INDOK 39/49.

⁸³ Lazar, Arh, *Poročilo*, 20-33.

Slika 7: Razlaga ostankov »ometa« oziroma malte na zahodni strani Objekta po Boškoviću.⁸⁴

The explanation of the remains of "plaster" or mortar on the structure's western side according to Bošković.

Vpliv vode in talne vlage

Najbolj uničujoča kritika za obstoj svetišča, vsaj v opisani obliki, pa je po mojem mnenju delovanje vode. Inženir Janko Kavčič je imel nalogo zagotoviti optimalno (kemijsko) rešitev za »zavarovanje ilovnatega »žrtvenika« in obdajajočega jarka pred razpadom zaradi vremenskih vplivov«. Tako je napisal, da »če izločimo direktne padavine, pred katerimi je prostor zaščiten s streho, obstaja poleti na soncu in vetru nevarnost razpada zaradi hitrega osušenja oz. menjajočega se sušenja in ovlaženja. Nabrekanje in krčenje površine bi kot posledica teh vplivov povzročalo

⁸⁴ Bošković, Проблем словенског храма, sl. 5.

*pokanje, krušenje in prašenje. V zimskem času pa preti nevarnost zmrznjenja, ki bi imelo za posledico luščenje».*⁸⁵

Tudi arhitekt in inženir Marjan Mušič je delil podobno mnenje v svojem Razmišljanju o zaščiti iz 23. julija 1947, torej še preden je Baš obelodanil svojo kritiko v letih 1948–49. Po njegovem »*klimatske prilike v Sloveniji ne dopuščajo, da bi konservirali arheološki objekt brez zaščitne strehe. Zakaj sedem mesecev v letu je v znamenju dežja in snega. To pomeni nevarnost, ki grozi v vertikalni smeri – z neba... V taki geološki strukturi moramo paziti tudi na vpliv talne vode in vlage. Torej je poleg vertikalnih tudi v horizontalnih smereh arheološki objekt ogrožen. Vsi kemični preparati ne morejo pomagati, dokler ne zadovoljimo gornjim zahtevam*«.⁸⁶

Tako je Mušič imel nalogo zaščite objekta »*pred vertikalnimi padavinami in talno vlago*«. Odločili so se za zaščito celega objekta (skupaj s trdnjavo) zaradi »*čim uspešnejše izolacije pred vlago*«. Po njegovem se je treba zavedati, da »*niso izključeni tekom časa denundacijski in erozijski procesi*«, prav tako pa samo to omogoča »*najobzirnejšo konservacijo, brez vseh betonskih plošč in tlakovnih plošč, brez notranje kanalizacije itd.*« »*Ko je objekt obvarovan s streho pred padavinami in z drenažo pred talnim vlaženjem, pristopimo h konservaciji arheoloških gradbenih elementov, to je kamnitega zidovja, ometov in gline*«.⁸⁷

Objekt se jim je sesuval med izkopavanjem, pa tudi po njem, zato je bil kmalu po izkopavanjih zavarovan z dvokapno streho, da bi meteorska voda odtekala stran od objekta; problem sicer ostaneta tisti strani, ki sta izpostavljeni oziroma nimata kapa. Tako bi bila potrebna štirikapna streha ali kakšna druga oblika strehe, ki bi približno zavarovala vse strani, da meteorska voda ne bi neposredno ogrožala Objekta. A tudi to bistveno ne spremeni dejstva in vpliva meteorne vode. Januarja 1948 se je namreč zrušila prav severna stena, ki je bila zavarovana s kapom.

Streha tudi ne pomaga pretirano pri vplivu »*horizontalne*« vode oziroma podtalnice na rušenje zemljenih sten. Tako tehnični nadzornik zaščitnih del Šlajmer ugotavlja, da »*streha jarek zavaruje pred direktnim vplivom padavin, ne more pa ga zavarovati proti vplivom talne vode in ne proti vplivom one vode, ki pronica v globino po močnem deževju in zlasti po odtajanju snega... Nastop take vode zrahlja seveda prst in povzroča rušenje peščenih plasti ter s tem postopno rušenje sten*«.⁸⁸ Čeprav streha temu Objektu dokazano ni pomagala, vseeno za zdaj sledim tej logiki.

Lesena nadgradnja in domnevni požar

Tudi Bošković se je vprašal, ali je takšen objekt sploh lahko stal v opisani obliki. Ugotovi, da ima več tehnično-arhitektonskih pomanjkljivosti. Tako je predvidel, da bi svetišče moralo biti iz stebrov in zida iz horizontalnih brun, ki

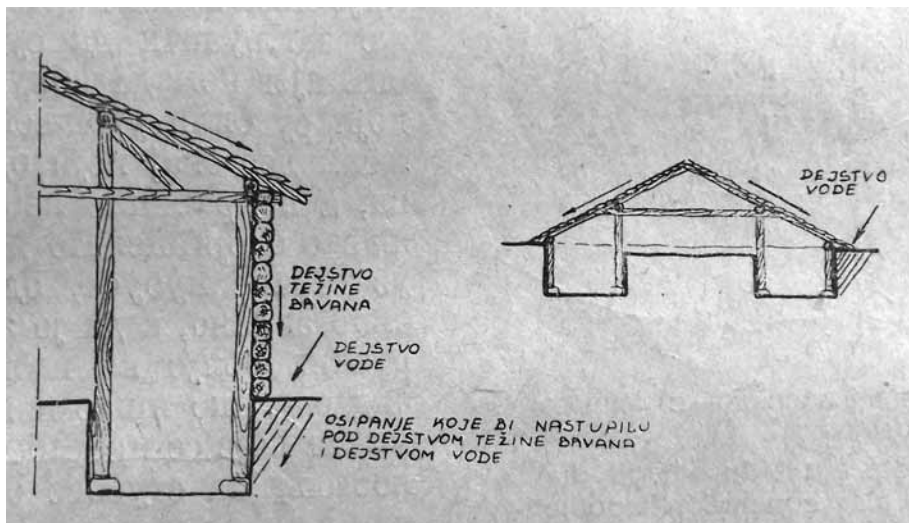
⁸⁵ IZA Strokovno mnenje o konserviranju, 18. december 1947.

⁸⁶ INDOK Mušič, Razmišljanje o zaščiti staroslovanskega svetišča na ptujskem gradu, 23. julij 1947.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Baš, Korošec Josip: Slovansko svetišče, 210.

bi stal na zgornjem robu »sten«, da ne bi voda vtekala v svetišče. Toda takšne kombinacije vertikalnih stebrov in horizontalnih brun so »nelogične«, saj bi se s svojo težo naslanjala na rob »sten« in jih rušila (sl. 8). Malta oziroma »omet« ne bi pomagal. Bošković še trdi, da bi lahko bil zid iz vertikalnih brun, a to ni bilo običajno za Slované v času neposredno po naselitvi.⁸⁹

Slika 8: Hipotetična a »nelogična« lesena konstrukcija po Boškoviću in »dejstvo vode«.

A hypothetical but "illogical" wooden construction according to Bošković and the "water effect".

Delno je Korošec (Bašu in Boškoviću) odgovoril na ta očitek s pojasnilom, da bi streha šla vse do zemlje in zgornjih horizontalnih brun sploh ne bi potrebovali. Toda to bi le stežka rešilo vprašanje vode, saj bi se voda s strehe zlivala neposredno na »ogroženo zemljišče«. Bošković še poudari, da t.i. postavki oziroma postamenti za domnevne stebre niti niso na isti višini. Prav tako bi morali biti vertikalni stebri vkopani, da bi bili solidni, kar je tudi bilo običajno za slovanske gradnje v tem času.⁹⁰ Da ne bi preveč zataval s teoretiziranjem, moram še enkrat poudariti, da (ne) odkriti ostanki ne podpirajo teh teorij; ostaja pa dokaj nepojasnjeno eno odkritje, ki bi lahko govorilo v prid leseni nadgradnji.

V severnem jarku so namreč odkrili lesena bruna. Lesena struktura naj bi se sesula ob požaru,⁹¹ kar bi dokazovali ostanki ožgane zemlje in les v severnem hodniku, čeprav si o »ožgani zemlji« Korošec ni na jasnem, ko pravi, da »ožgana zemlja na zahodni strani ni posledica požara svetišča samega, temveč prekritega

⁸⁹ Bošković, Проблем словенског храма, 40–41. O slovanski stavbni arhitekturi v zgodnjem srednjem veku kratki pregled v Šalkovský, *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt*.

⁹⁰ Bošković, Проблем словенског храма, 41.

⁹¹ Tukaj se je ponovno naslonil na Saxa, ki je opisal, kako so Danci leta 1168 požgali Svantevitovo svetišče na Arkoni, ki so ga sicer prej posekali in podrli kip oziroma idol; Gesta Danorum XIV, 39.31–35; cf. Friis-Jensen (ur.), *Saxo Grammaticus, Gesta Danorum*, 1298–1303.

dela svetiščnega vhoda, ki je bil tako nizek, da je zapustil močan sled«. ⁹² Manjkajo tudi sledovi požara na »tlaku« ali na prsti, čeprav Korošec kasneje doda, da so v najnižjih plasteh vseh hodnikov našli ostanke oglenine. Baš bi naj pri kopanju drenažnih jarkov severno od objekta leta 1948 našel vrsto »oglenih jeder in preperevajočih lesenih kosov«. Ostanke lesa v severnem hodniku je interpretiral kot posledico »negotovega terena« in naj ne bi bili istodobni s »hodnikom svetišča«. ⁹³

Izkopavalci prav tako niso našli niti ene stojke, ki so običajna sled lesenih stavb v staroslovanskih naselbinskih kontekstih, na kar so Korošca ob Bašu opozorili še drugi. ⁹⁴ Tako so stojke odkrili tudi na sicer nedavno odkritem staroslovanskem najdišču Štuki-Marof na Ptuj. ⁹⁵ Korošec je kljub temu razlagal razlog »vkopanosti« svetišča s sočasno slovansko arhitekturo, ⁹⁶ in sicer bivališči tipa zemljanka. Toda arhitektura domnevnega svetišča gotovo ne posnema sočasne (slovanske) bivalne arhitekture. ⁹⁷ Streho so opirali leseni stebri, ki naj bi stali na kamnitih kvadrir in ne vkopani v zemljo (stojke). Tudi teh podstavkov oziroma kamnitih kvadrov so odkrili le devet, a Korošec predpostavi, da so obstajali na drugih ključnih mestih in bili ob uničenju svetišča odstranjeni. ⁹⁸

Ostanki lesenih brun oziroma hlodov v severnem hodniku so uganka. Predvidevam, da bi lahko služili kot armatura kamnitih zidov, kot je to primer pri mestnem obzidju, a potrebovali bi tehtnejšo raziskavo, da bi to potrdili. Lahko bi bili ostanki naprav, kot so žerjavi, s katerimi bi dvigali kamenje pri rušenju temeljev stolpa. ⁹⁹ Lahko bi bili tudi ostanek zunanega lesenega stopnišča, ki so jih takšni stolpi imeli in bi jih ob morebitnem napadu odvrgli. Žal v ptujskem muzeju teh poglenelih brun ne hranijo oziroma ne vedo, kje bi lahko bila. Verjetno so že dolgo tega sprhnela. Žal pa tudi niso vidna na nobeni fotografiji izkopavanj ali poizkopavalnih analiz.

Teza o slovanskem svetišču na ptujskem gradu je sicer kmalu po tej vroči diskusiji v večji meri zamrla. Pred kratkim pa jo je ponovno aktualiziral Andrej Pleterski, ¹⁰⁰ ki je v svoji rekonstrukciji podobe svetišča večjo težo dal prav lesenim konstrukcijam. Objekt je interpretiral v povezavi z mitično podobo Slovanov, ki jo je predpostavil na podlagi rekonstruiranega staroslovanskega ritualnega izreka. Letega je na podlagi mitskega oziroma kozmološkega ljudskega izročila rekonstruiral hrvaški filolog Radoslav Katičić: »Dvor je ograjen s hrastovo ograjo z vrati in stoji na sedmih stebrih. V dvoru so tri palače z zlato streho. V prvi biva gospodar

⁹² Korošec, *Slovansko svetišče*, 26.

⁹³ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 209.

⁹⁴ Bošković, Проблем словенског храма, 41; Saria, *Ein neues altslawisches Heiligtum?*, 388.

⁹⁵ Ritonja, Štuki - Marof; Lubšina-Tušek, *Ptuj - arheološko najdišče Levi Breg (Štuki-Marof)*.

⁹⁶ Korošec, *Slovansko svetišče*, 39-41.

⁹⁷ Prav tako za zdaj še ni prave primerjave tega Objekta s katerimkoli slovanskim svetiščem ali najdiščem; cf. Slupecki, *Slavonic Pagan Sanctuaries*. Tukaj sicer ne bi rad bralca zavedel, da se spoznam na ritualne stavbe starih Slovanov, a naj zadostuje kot pregleden primer.

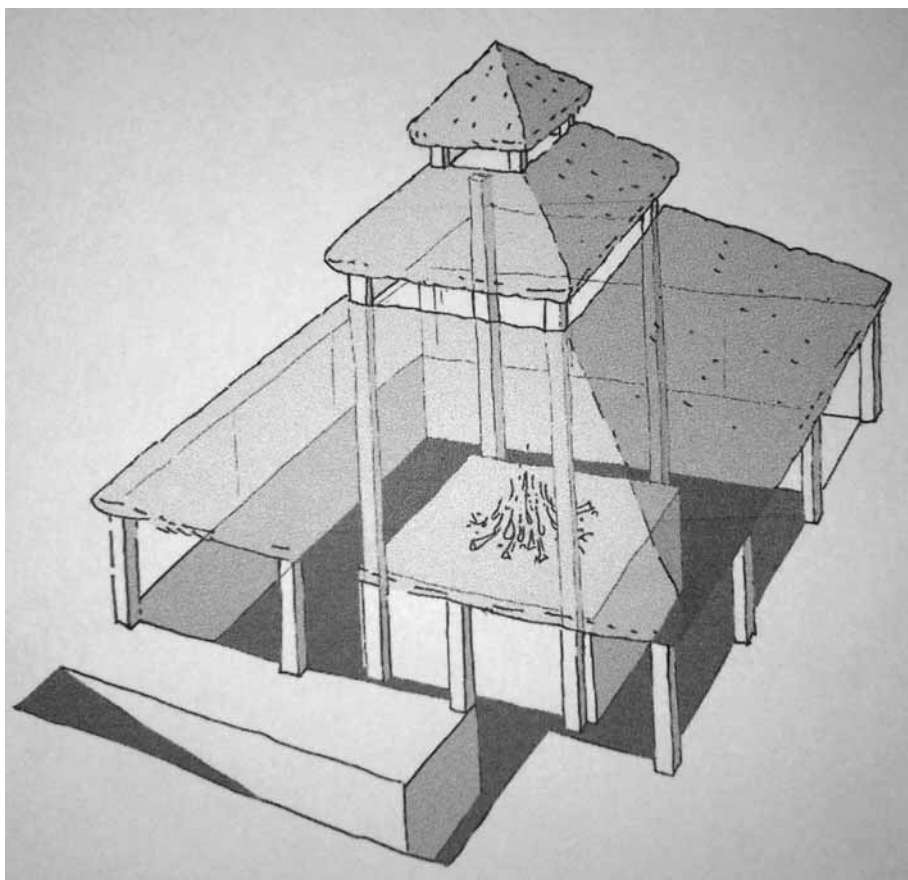
⁹⁸ Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 220; contra Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 210-211.

⁹⁹ Predovnik, *A Brave New World*, 84-85.

¹⁰⁰ Pleterski, *Wie auf der Erde*.

*doma (gazda) Mesec, v drugem njegova žena (gazdarica) Sonce, v tretjem pa njuni otroci, Zvezde».*¹⁰¹

Glede na zapisano Pleterski predvideva, da gre za domovanje oziroma dvor (*Hof*) boga strele Peruna. Po njegovem naj bi bila gora, npr. Triglav, mitična oblika kamnitega neba. Pleterski vzame ta opis za vzorec mišljenja (*Denkmodell*), s pomočjo katerega bi lahko sestavili »mitično sliko«. Tako naj bi bogovi potrebovali podobna bivališča, čeprav so njihova »nekonvencionalna«. Ljudje namreč, ko gradijo svetišče, ne gradijo bivališča zase, ampak za bogove, zato se te strukture ponavadi razlikujejo od sočasnih bivanjskih kontekstov,¹⁰² kar bi pojasnilo marsikaj pri interpretaciji ptujskega Objekta kot svetišča.

*Slika 9: Nerealna rekonstrukcija ptujskega svetišča po Pleterskem.*¹⁰³

An unrealistic reconstruction of the sanctuary in Ptuj according to Pleterski.

¹⁰¹ Gre sicer za bistveno mlajšo mitsko izročilo, ki ni starejše od moskovske kneževine, to je od 14. stoletja naprej; Katičič, *Božanski boj*, 100-102.

¹⁰² Pleterski, *Wie auf der Erde*, 126-127.

¹⁰³ Pleterski, *Wie auf der Erde*, 128.

Naslednji korak pri njegovi rekonstrukciji na podlagi ljudskega izročila je bil primerjava te rekonstrukcije nebeškega dvora s tlorisom stojk v Pohanskem pri Břeclavu na Češkem. Tako se te stojke v Pohanskem tradicionalno in večinsko interpretira kot ‚nastavke‘ za lesene idole, ki so značilni za predkrščanski čas med Slovani. Pleterski pa jih interpretira kot stojke za stebre za »nebeški dvor« in ograjo z vhodom. Pri tem sicer opazi, da je ohranjenih devet stojk (in ne sedem), a temu ne pripisuje večjega pomena.¹⁰⁴

Po novi rekonstrukciji svetišča v Pohanskem pri Břeclavu, se Pleterski na hitro loti še svetišča na Ptuj. Objekt mu bolj služi za primer, s katerim potrdi novo branje sledov v Pohanskem, ne problematizira pa problematičnih ostankov in diskusije. Kar se tiče Ptuja, Pleterski pravzaprav ne gre v podrobnosti rekonstrukcije in pusti govoriti sliki (sl. 9). Eksplicitno jih sicer ne omenja, a se opira na ostanke zогlenelih brun v severnem jarku. Tako bi stalo svetišče na lesenih stebrih ob zunanjem in notranjem obodu jarkov s strehami na treh nivojih. V središču, na osrednjem »kubusu« je predvidel ritualni ogenj.¹⁰⁵

Morda bi rekonstrukcija pojasnila ostanke lesenih brun v severnem jarku, a so ta bruna dobesedno neoprijemljiva.¹⁰⁶ Prav tako ta rekonstrukcija predvideva več kot sedem ali devet stebrov, 16 če sem natančen. Stežka je graditi realne slike na ljudskem izročilu, ki je praviloma nestalno in se skozi čas spreminja. Pri branju ljudskega izročila in njegovi interpretaciji je odvisno, kako strogi smo pri branju oziroma poslušanju vira. Rekonstruirani izrek namreč omenja sedem stebrov, tukaj bi jih bilo bistveno več. Prav tako za razliko od Pohanskega ne bi šlo za vkopane stebre, saj niso odkrili stojk, ampak naj bi stebri stali na kamnitih postamentih. Ta rekonstrukcija tudi ne bi dolgo stala, saj bi prvi večji naliv zalil »hodnike« in porušil »stene«.

Tlak v več plasteh ali plenilni jarki

Doslej je moja argumentacija v večji meri sledila in spodbijala idejo svetišča, odslej pa se vedno bolj pomikam k drugi ideji Objekta. Korošec je interpretiral ‚hodno površino‘ jarkov Objekta kot plasti »tlaka«, ki so ga kasneje delno iztrgali.¹⁰⁷ Tako so na primer vogal severnega hodnika »izdelali iz velikih neotesanih ali

¹⁰⁴ Pleterski, *Wie auf der Erde*, 127-129.

¹⁰⁵ Pleterski, *Wie auf der Erde*, 126-131. Korošec je ‚zvesto‘ sledil Saxu in na tem mestu predvidel podobo oziroma kip božanstva; Korošec, *Slovansko svetišče*, 21.

¹⁰⁶ Tako sta Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 209; in Bošković, *Проблем словенског храма*, 41 trdila, da so jih odkrili v polnilu, ker je ta teren nezanesljiv. V drugih jarkih oziroma hodnikih jih namreč niso odkrili, prav tako niso odkrili sledi na »stenah«. Baš naj bi pri kopanju drenažnih jarkov leta 1948, ko je bil (začasni) upravnik ptujskega muzeja in med drugim odgovoren za zaščito svetišča, odkril v plasti, globoki od okoli 1,50 m do 2 m, »vrsto ogleh jeder ter preperevajočih lesenih kosov«. Če so bili odkriti v polnilu, so »kasnejši in irelevantni«.

¹⁰⁷ Tukaj je (posredno) nakazal, da je ‚opazil‘ plenjenje oziroma plenilne jarke. Še na neka-terih delih se to pokaže, ko recimo opisuje ‚nepravilnosti‘ v obliki »tlaka« reče, da je to »zaradi

otesanih kamnitih blokov, ki leže na nabiti zemlji; nad njimi je plast malte, nanjo pa so mestoma položili zopet večje bloke... nad tem kvadrom je še plast malte... večje kamnitne bloke so v glavnem uporabili ob zunanjih robovih svetišča, največji pa so ravno v ogljih...«¹⁰⁸ Ker je torej to interpretiral kot tlak v več plasteh, pri čemer ni pojasnil, zakaj bi gradili tlak v več plasteh (sprotna popravila ali dopolnila?), je izvedel tudi več »sondiranj« tlaka.

Baš je te ostanke interpretiral drugače. Po njegovem gre za »temeljno zidno kamenje, vezano deloma z malto, deloma pa s prstjo, ... to je tehnika temeljev zidane in ne lesene arhitekture in tako imenovani tlak je najnižji temeljni del njenih zidov«.¹⁰⁹ Tudi danski arhitekt in arheolog Ejnar Dyggve je delil to mnenje, ko si je 30. oktobra 1949, ob pol osmih zjutraj, na povabilo ravnatelja Narodnega muzeja in zastopnika Zavoda Jožeta Kastelica (drugič) ogledal ostanke Objekta.¹¹⁰ Glede »tlaka v hodniku« je menil, da »je za tlak ta plast mnogo preveč debela, da pa zelo dobro odgovarja zidu, ki je sukcesivno zasipan s kamenjem in ometom. Posamezne plasti torej izvirajo iz sukcesivnega zasipanja ob zidavi, ne pa iz popravil tlaka, kakor to domneva Korošec«.¹¹¹

Po Bašu, Dyggveju, Boškoviću, Sariu in še komu gre torej za temelje, ki so bili vkopani dva metra globoko. Takšni močni temelji ne bi bili potrebni na trdi podlagi (skala) ali za stavbo skromne višine,¹¹² kar govori v prid relativno visokemu stolpu, k čemur se vrnem kasneje. Ostanke zidov in temelje so potemtakem ,oplenili«, najverjetneje za gradbeni material. Pri tem se seveda postavi vprašanje, ki ga je zastavil že Korošec, kako so lahko dvignili te kamne okvirmo dva metra visoko brez večjih poškodb na zemljene »stene« Objekta. Korošec trdi, da »tudi pri najboljši volji dotični, ki je eventualno odstranjeval gradivo iz suponiranega zidu za neko drugo uporabo, ni mogel tako skrbno in natančno rušiti zidu«.¹¹³ Da bi tako globoko odstranjevali temeljne kamne, bi verjetno kopali ,s strani« in odstranjevali kamne.¹¹⁴ Preden pojasnim oziroma zavržem ta argument, povem nekaj splošnega o penilnih jarkih.

Penilni jarek (*robber trench*) je po knjigi *Tehnike arheološkega izkopavanja* definiran kot: »jarek (ponavadi zasut), ki so ga naredili delavci, ki so »oplenili« cel

poznejšega nasilnega rušenja ter odnašanja stavbnega gradiva drugam«; Korošec, *Slovansko svetišče*, 14; cf. tudi Korošec, *Prispevek k reševanju problema*, 129–130.

¹⁰⁸ Korošec, *Slovansko svetišče*, 22.

¹⁰⁹ Baš, *Korošec Josip: Slovansko svetišče*, 209.

¹¹⁰ Njegov obisk je bil sicer »privatnega značaja in njegova izjava neoficijalna«. Takrat so se na gradu oglasili še direktor Zavoda Edo Turnher, arheolog Mihovil Abramič, Jože Kastelic in inženir arhitekt Marjan Mušič.

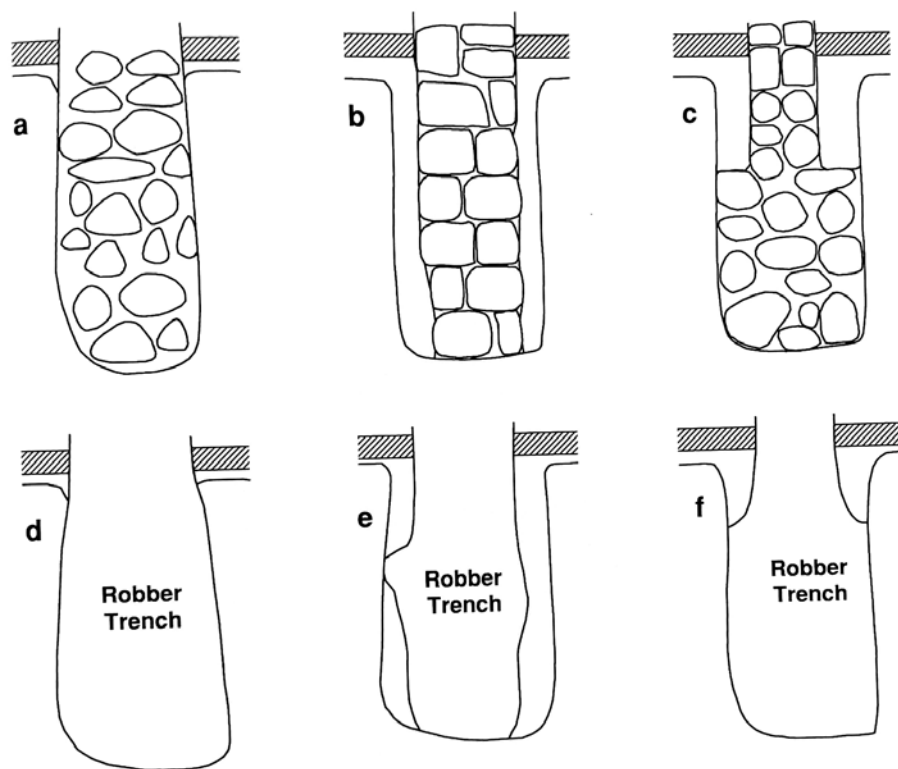
¹¹¹ INDOK 39/49.

¹¹² Greene, Moore, *Archaeology: An Introduction*, 128. Cf. Wright, *Ancient Building Technology*, predvsem tretje poglavje (*Chapter Three: Stone*) drugega zvezka (*Volume II: Materials*) in tretji zvezek (*Volume III: Construction*).

¹¹³ Korošec, *Odgovor na kritiko Franja Baša*, 223. Pri tem je sicer treba razumeti, da niti približno ni gotovo, da so ti jarki res bili 2 m globoki, kot jih opisuje Korošec. Nikoli namreč ni imel pred sabo Objekta, kot ga je opisoval, ampak je bila njegova končna (rekonstruirana) podoba posledica obnavljanja porušjenih »sten«, njegovega nočnega kopanja in ,intuicije«.

¹¹⁴ Za namig se zahvaljujem Dušanu Krambergerju.

zid ali le njegove fasadne kamne.«¹¹⁵ Lomljenje kamna je namreč težko in drago opravilo, posebej če je treba kamen voziti od daleč. Zidarji tako ne rušijo le stavb, ampak izkopajo tudi temelje porušениh stavb in ponavadi zasipajo (plenilni) jarek. V arheološkem zapisu ostane le negativ nekdanjih zidov ali temeljev. V angleščini se tako uporabljata še izraza *ghost wall* ali *shadow wall*, kjer so temelji popolnoma ,oplenjeni‘ in se pravzaprav ohrani le obris ali senca nekdanjega zidu.¹¹⁶ Tako so postale ruševine starih stavb ,kamnolomi‘. V nasprotju s pričakovanji niso kopali ,s strani‘, ampak so dokaj tesno sledili samemu zidu oziroma temeljem in premaknili zemljo le tam, kjer je to bilo nujno (sl. 10).¹¹⁷

Slika 10: Različni temeljni zidovi in na njih »temelječi« plenilni jarki.¹¹⁸

Various foundation walls and corresponding robber trenches

Eden prvih arheologov, ki se je posvetil fenomenu plenilnih jarkov, je bil eden prvih arheoloških ,metodologov‘ Mortimer Wheeler. ,Rimsko‘ najdišče Verulamium

¹¹⁵Barker, *Tehnike arheološkega izkopavanja*, 250; tudi 19, 32-33, 85. Cf. Collis, *Digging Up the Past*, 110-111, tudi 107-109. Za vse nasvete in posredovano poročilo izkopavanj Emone na lokacijo Šumi se zahvaljujem Andreju Gaspariju.

¹¹⁶Kipfer, *Encyclopedic Dictionary of Archaeology*, s.v. *robber trench*, *ghost wall*.

¹¹⁷Greene, Moore, *Archaeology: An Introduction*, 129.

¹¹⁸Collis, *Digging Up the Past*, 107.

v bližini njegovega doma v Londonu je izkopaval v štirih izkopavalnih kampanjah v letih 1930–33, nakar je za peto sezono vajeti prepustil še eni veliki ‚metodologinji‘ Kathleen Kenyon. Nekaj let kasneje je Wheeler skupaj z ženo Tesso objavil poročilo izkopavanj.¹¹⁹ To je bilo pravo mesto za ta fenomen, saj je bilo plenjenje rimskih zidov in temeljev za gradnjo katedrale St Albans v normanskem času (1066–1154) dokumentirano tudi v pisnih virih, prav tako pa so očitni številni ‚rimski‘ kosi v srednjeveški pozidavi. Ponekod je bil recimo zid in temelj popolnoma odstranjen, tako da »ni preostal niti en samcat kamen«.¹²⁰

Kako pa je s plenilnimi jarki na oziroma v domači grudi? Na veliko izkopavanjih se arheologi srečamo s takimi ali drugačnimi oblikami plenilnih jarkov, kar je razvidno iz sprotnih (skromnih) poročil iz izkopavanj v Varstvu spomenikov.¹²¹ Ta fenomen sicer po mojem mnenju še ni dobil zaslužene pozornosti, saj nisem bil edini, ki je posumil v možnost dva metra globokih plenilnih jarkov z navidez ravnimi stenami in brez poškodb na »stenah«. Nato pa me je Andrej Gaspari prijazno razsvetlil in pojasnil, da je sam med kopanjem Emone naletel na 2,5 m globoke plenilne jarke z navpičnimi stenami. Tako zapiše, da so »raziskave na lokaciji Šumi pokazale, da so bili v poantičnem času mestoma iztrgani tako fasadni kot notranji zidovi insul vključno s temelji do globine 2,5 m.«¹²²

Že prej pa mi je uspelo odkriti tudi nekaj primerov plenilnih jarkov zidov in temeljev iz visokega srednjega veka. V kraju Sachsendorf v Spodnji Avstriji so odkrili podoben objekt, sicer bistveno manjših dimenzij (8,70 x 7,50 m, širina zidov 1,50 m in globina temeljev 0,7 m). Vogali so bili grajeni iz večjih kamnov; ostanke le-teh so našli le v severnem delu in deloma na vzhodni strani, v drugih je bil odkrit le jarek. Na zahodni strani so postavili manjšo leseno palisado v obrambne namene. Predvidevajo, da gre za ostanke stolpa, ki so ga postavili konec 10. stoletja in so ga nato sredi 11. stoletja izruvali s temelji vred, prazne jame pa zasuli z oranžnorjavo ilovico.¹²³

Podobne ostanke izruvanih temeljev delov zidu so našli v Möllersdorfu (Traiskirchen, Spodnja Avstrija). Tam so odkrili poligonalni zid v širini 1,80 m, ki je bil odstranjen do temeljev oziroma na posameznih mestih skupaj s temelji v globino 1,50 m. Na zunanjih delih so bili večji kvadri, povezani z ilovico in malto. Na ta zid so se naslanjale številne lesene stavbe, ki so imele kamnite temelje. Nastanek zidu raziskovalci na podlagi najdb in tehnike gradnje (*opus spicatum*)¹²⁴ datirajo v konec 11. ali začetek 12. stoletja, njegov nasilni konec pa v drugo polo-

¹¹⁹Wheeler, Wheeler, *Verulamium: A Belgic and Two Roman Cities*. Cf. tudi do mere ostro kritiko na to objavo Myres, *Verulamium*, in prav tako ostrí odgovor svežega vdovca na to kritiko, Wheeler, *Mr Myres on Verulamium*.

¹²⁰»...not a single stone survived...«; Wheeler, Wheeler, *Verulamium: A Belgic and Two Roman Cities*, tabla 88a.

¹²¹Varstvo spomenikov; cf. samo za širše območje Ptuja Lubšina-Tušek, *Kungota pri Ptjuju*.

¹²²Gaspari, *Prazgodovinska in rimska Emona*, 269. Cf. tudi neobjavljeno poročilo iz izkopavanj Gaspari, Masaryk, Peterle Udovič, *Poročilo*.

¹²³Krenn, Krenn-Leeb, *Sachsendorf*, 52–54. Za usmeritev se zahvaljujem Martinu Krennu.

¹²⁴Za srednjeveške tehnike gradnje glej Krahe, *Burgen und Wohntürme*, posebej 24–26 in sl. 16.

vico 13. stoletja, morda v času bojev med Rudolfom Habsburškim in Otokarjem II. Přemyslom.¹²⁵

Ta interpretacija za ptujski Objekt, namreč da gre za plenilne jarke, bi morda pojasnila tudi t.i. »vhod« v svetišče. Korošec je v zunanji »steni« zahodnega hodnika, 2,4 m oddaljen od jugozahodnega vogala, zasledil meter široko »odprtino« in jo interpretiral kot vhod v svetišče. To bi sicer bil težaven vhod, saj je stal 70 cm nad »tlakom«, zato je Korošec predvidel še leseno stopnico, ki pa se ni ohranila.¹²⁶ Drugačno in po mojem mnenju verjetnejšo razlago je ponudila Katarina Katja Predovnik. To odprtino bi namreč lahko razumeli v kontekstu rušenja stolpa in plenjenja temeljev. Ker bi bilo težko dvigniti kamne neposredno 2 m visoko, bi ta odprtina lahko služila kot neke vrste vmesna stopnja.¹²⁷

Toda naj predstavim primer, ki so ga izkopavali prav v času izkopavanj na ptujskem gradu in bo lepo služil tudi kot uvod ali prehod na naslednje poglavje. Neposredno po drugi svetovni vojni so namreč kopali rimski obcestni burgus pri Dreiheiligen (Heimenkirch, Lindau) na skrajnem jugozahodu Bavarske. To območje so sicer arheologi, med njimi J. Dornach in J. Kolb, površno preiskali že ob postavljanju železniških tirov na začetku 20. stoletja ter opredelili ostanke za poznorimski stolp oziroma *burgus* z 11,80 m široko stranico, ki je stal ob poti Cambodunum-Brigantium (Kempten-Bregenz), niso pa dodali natančnejših opisov in razlag.¹²⁸

Tako je bilo nujno nadaljevanje sistematičnih raziskav. Prišli so do spoznanja, da »lahko tudi tako popolnoma uničen izkopen objekt z močnim in globokim temeljenjem zidov še vedno ponuja spoznanja«. Od izkopanega zidu namreč ni ostalo skoraj nič; ostal je le 1,70 do 1,80 m širok temelj (globine niso navedli), ki je bil le iz enega ali dveh slojev prodnikov. Zunanji in notranji obodi so bili grajeni večinoma s posebno velikimi kosi, notranji pa z manjšimi kamni. Ampak tudi temelj je bil na nekaterih mestih zaradi odkopanja (*Abgrabung*) tako prizadet, da ga na primer na SV vogalu sploh niso več prepoznali.¹²⁹

Poznoantična trdnjava ali galo-rimsko svetišče?

Če torej zanikam obstoj svetišča, vsaj v zgoraj opisani obliki, kaj pravzaprav ostane? Kaj je Objekt in čemu je služil? Če gre za ostanke plenilnih jarkov, kaj je stalo na tem mestu pred »plenjenjem«? Izhajajoč iz stratigrafske situacije, bi moral biti Objekt srednjeveški, to se pravi, moral bi nastati po propadu Rima oziroma po

¹²⁵ Felgenhauer-Schmiedt, *Die hochmittelalterliche Burg Möllersdorf*, Hofer, *Burg Möllesdorf und Veste Rohr*. Za namig in širokosrčno pomoč se zahvaljujem Thomasu Kühtreiberju. Podobne najdbe je odkril sam pri izkopavanju gradu Lanzenkirchen pri Wiener Neustadtu (Spodnja Avstrija); cf. Kühtreiber et al., *Wehrbauten und Adelssitze Niederösterreichs*, 161-167.

¹²⁶ Korošec, *Slovansko svetišče*, 19.

¹²⁷ Predovnik, *A Brave New World?*, 84-85.

¹²⁸ Ohlenroth, *Römischer Straßenburgus*, 36.

¹²⁹ Ibid., 37-40. Na ta primer je Korošca naknadno opozoril Miodrag Grbić in ga prosil, da se do njega opredeli, česar naj Korošec ne bi storil; cf. op. 15.

prenehanju uporabe poznoantične trdnjave, kakor so tudi domnevali izkopavalci. Ne nujno! Pred kratkim se je namreč pojavila nova in precej močna interpretacija »trdnjave«, ¹³⁰ ki je takrat niso postavljali pod vprašaj. Da bi razumeli sam Objekt in ga pravilno časovno ter funkcionalno umestili, je treba razumeti širši kontekst odkritih stavb na zahodni planoti.

Josip Klemenc, ki je sredi oktobra 1946 nadomestil Brataniča in prevzel vodstvo izkopavanj rimskih ostalin, ¹³¹ je ocenil, da so tiste »rimske ruševine«, na katere so naleteli že sredi avgusta, pravzaprav ostanki dolgo iskane poznoantične trdnjave. Šlo je za zunanji zid dimenzij 17,80 m x 21 m in notranji kvadratni zid s stranico okvirno 8,5 m; oba široka dober meter. Trdnjave naj bi bila majhna in zelo dobro, »naravnost pretkana« utrjena. Njen namen pa naj bi bil straža in obramba mostu ter prehoda preko Drave. Po njegovem mnenju se sovražnik ne bi mogel polastiti mostu, dokler ne bi zavzel trdnjave, ¹³² kar je sicer glede na dimenzijo in pozicijo trdnjave malo verjetno.

Klemenc je med nadvse vprašljivo »baziliko«, ¹³³ ki jo je datiral v 4. stoletje, in »trdnjavo«, ki jo je umestil v vzhodnogotsko fazo (okvirno prva polovica 6. stoletja), predvidel še eno fazo. Sredi platoja, vzhodno od »trdnjave« in domnevne apside, je namreč odkril luknje. Interpretiral jih je kot stojke, kjer naj bi stali leseni navpični, nosilni tramovi, ki bi nosili ogrodje strehe; na »srednjih« zidnih »gmotah« pa naj bi stali stebri za sleme streh teh zgradb. Ker ni odkril nobenih drugih zidnih ostankov na tem prostoru, je sklepal, da gre za lope (sic!), pokrite s strehami, ki so bile verjetno zgrajene v vojaške namene ali za pribežališče civilnega prebivalstva (sredi 5. stoletja). Te lope naj bi bile tudi na območju »trdnjave«, a se tam naj ne bi ohranili ostanki stojk, ker so kasneje prekopavali teren. ¹³⁴

Tako se je praktično takoj po nastopu Klemenca na najdišču sredi oktobra 1946 že uveljavila njegova interpretacija (rimskih) ostankov, med njimi je za nas najpomembnejša poznoantična »trdnjava« (cf. sl. 11). Pod vprašaj je sicer dokaj hitro prišla Klemenčeva datacija »trdnjave« v vzhodnogotsko fazo, to je okvirno v prvo polovico 6. stoletja. ¹³⁵ Jaroslav Šašel jo je namreč kakšno desetletje kasneje postavil ali v drugo polovico 4. stoletja ali v prvo polovico 5. stoletja, vsekakor pred propadom rimske obrambe vzdolž panonskega limesa. Zanj je bilo »evidentno«, da gre za »opazovalno-signalno postajo v nekem, morda obdravskem obrambnem sklopu«. ¹³⁶

¹³⁰ To je tudi razlog, da skozi članek »trdnjavo« vedno postavljam v narekovaje.

¹³¹ Na zahodni planoti se je sicer že prej oglašil kot obiskovalec.

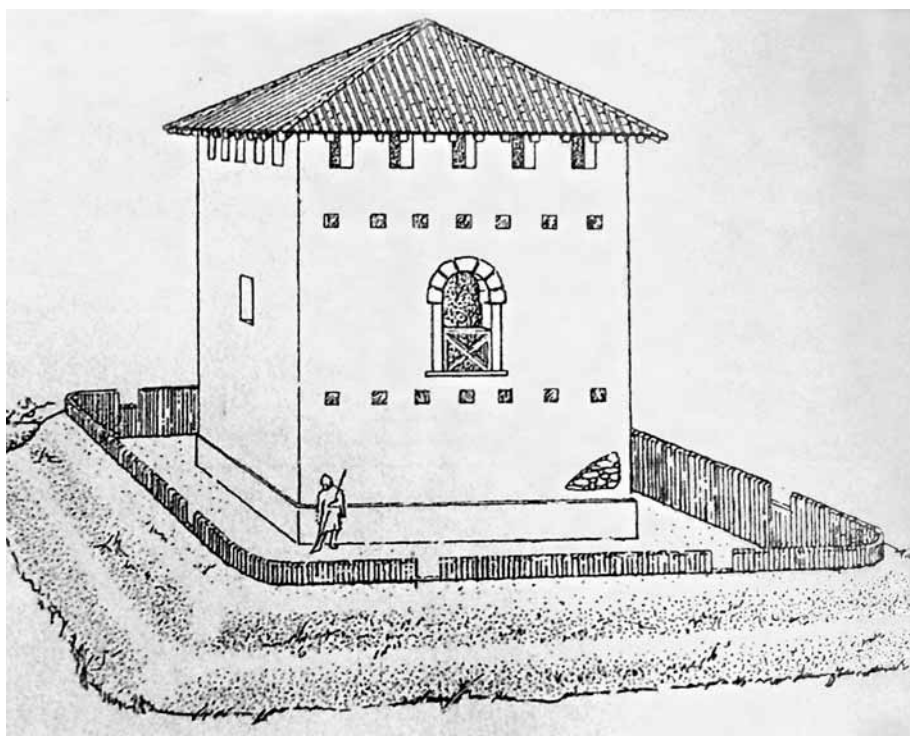
¹³² Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, 32.

¹³³ Na kratko sem obdelal vlogo Klemenca in problem »starokrščanske bazilike« v kratki kritiki izkopavanj v prvem delu članka; Janžekovič, *Mnogo hrupa za nič (1. del)*, 244–245.

¹³⁴ Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, 22. Zraven naj bi tudi bili ostanki male livarne.

¹³⁵ Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, 81.

¹³⁶ Šašel, *K zgodovini Ptujskega gradu*, 126.

Slika 11: Rekonstrukcija poznoantične trdnjavnice oziroma burgusa pri Aheggu na Bavarskem.
A reconstruction of a small fort or burgus from Late Antiquity near Ahegg in Bavaria.

Pred kratkim pa se je pojavila nova ideja, da ptujska »trdnjavica« sploh ni trdnjavica. Pred dobrim desetletjem sta avstrijska kolega Stefan Groh in Helga Sedlmayer interpretirala ostanke »trdnjavnice« za galo-rimsko obodno svetišče.¹³⁷ V mestnem središču in na gradu so namreč našli večjo količino napisnih spomenikov oziroma »žrtvenikov«, posvečenih Jupitru, ki bi lahko bili primarno locirani znotraj Jupitrovega svetišča. V prid tezi, da je »trdnjavica« Jupitrovo svetišče, govori dejstvo, da bi stavba stala na (praktično) najvišji točki Petovione.¹³⁸ Šašel sam je domneval lego Jupitrovega svetišča na gradu, a na osrednji grajski kopi, kjer je dejansko najvišja točka Petovione, kakšnih 10 m nad zahodno planoto. Ostanke svetišča je opazil v ostankih zidovja iz mogočnih kamnitih blokov pod viteško dvorano gradu.¹³⁹

¹³⁷ Groh, Sedlmayer, *Der norisch-römische Kultplatz*, 90-92. Zanimivo avtorja v zelo podobni knjigi šest let kasneje ptujske »trdnjavnice« več ne navajata kot primer galo-rimskega svetišča, čeprav sta navedla ostale; Groh, Sedlmayer, *Forschungen im römischen Heiligtum*. Cf. še Jerala, *Poskus rekonstrukcije svetišča Kabirow*; in Scherrer, *Grabbau, Wohnbau, Turmburg, Praetorium*.

¹³⁸ Jerala, *Poskus rekonstrukcije svetišča Kabirow*, 78, 87, priloga. Podoben tloris ima tudi Jupitrovo svetišče na Spodnji Hajdini.

¹³⁹ Šašel, *K zgodovini Ptuijskega gradu*, 124-126. Predvideval je, da je bil na obsežnem prostoru poleg Jupitrovega templja še kak tempelj v neposredni bližini ali na pobočjih.

Kaj ta nova teza pomeni za interpretacijo Objekta? Kako vpliva zgodnejša datacija »trdnjovice« na Objekt? Če gre pri ostankih »trdnjovice« za galo-rimsko svetišče, ali to razširi možni časovni razpon Objekta? Edino, kar se da reči z gotovostjo, je, da je Objekt nastal po (visoko) klasičnem obdobju antike. V njem se namreč pojavljajo rimske spolije iz klasičnega rimskega obdobja,¹⁴⁰ ki ga arheološko in zgodovinsko zamejimo na našem ozemlju z vladavinama Avgusta in Dioklecijana. *Terminus post quem* za nastanek Objekta je torej pozno 3. stoletje. Tako bi lahko bil Objekt ostanek poznoantičnega stolpa oziroma burgusa, čemur se posvetim nekoliko kasneje.

Ta teza ima sicer manjšo pomanjkljivost. Kot je ugotovil že Josip Klemenc, so graditelji trdnjovice »pri zidavi uporabljali še mnogo slabši gradbeni material kot graditelji lop, namreč dravske oblice, fragmentirane rimske opeke, apneno malto, pomešano z drugim antičnim drobirjem«.¹⁴¹ Po drugi strani je bilo Jupitrovo svetišče na Spodnji Hajdini grajeno iz velikih blokov lomljenca iz kamnoloma Sv. Barbara in vezano z močno malto, kar je bil običajni (visoko)klasični gradbeni material, še posebej za prestižne stavbe.¹⁴² Tako gre za kvalitativno drugačno gradnjo, kar bi lahko nakazovalo na drugačen čas nastanka in funkcijo stavbe na grajskem griču. Tako ima Slavko Ciglenečki »trdnjavico« še vedno za trdnjavo, in sicer tipa Budakalász, ki bi jih naj gradili za časa Valentinijana I. nekje v letih 370–375 vzdolž panonskega limesa,¹⁴³ kot jo je sicer malo širše umestil že Šašel.

Da je bila na zahodnem platoju manjša (barbarska) federatska postojanka v pozni antiki, bi lahko pričali grobni pridatki. Sedem grobov (grobovi št. 410, 414–419),¹⁴⁴ ki so jih odkrili pri zadnjih večjih arheoloških izkopavanjih na zahodnem platoju v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja, bi lahko bili ostanki nekdanje posadke. Razlikovanje barbarskih prebivalcev od romaniziranih staroselcev je sicer težko, ker so se barbari hitro integrirali v provincialno rimsko kulturo. Kljub temu je možno glavnika, obeske v obliki Donarjevega kija, srebrno spono in predvsem njihovo osredotočenje v tako majhni 'kompaktni' skupini grobov (previdno) pripisati barbarom oziroma federatom.¹⁴⁵ Od romanskih običajev odstopa tudi usmerjenost grobov, ki je pri teh grobovih jug-sever, medtem ko so prej Rimljani in kasneje Slovani pokopavali v smeri vzhod-zahod z glavo na zahodu.¹⁴⁶

Ti grobovi nam torej kažejo bolj ali manj tujerodno prebivalstvo, morda naseljene federate, kmalu po prihodu v novi kraj, ko se še niso asimilirali v novo

¹⁴⁰Rimske spolije so med drugim uporabili v jugovzhodnem kotu, in sicer del ploščatega profiliranega postamenta, v severovzhodnem pa fragment nekega v plitkem reliefu okrašenega pilastra.

¹⁴¹Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, 58.

¹⁴²Jerala, *Poskus rekonstrukcije svetišča Kabirov*, 69.

¹⁴³Ciglenečki, *Arheološki sledovi zatona antične Petovione*, 507, 516; isti, *Zum Problem spätrömischer militärischer Befestigungen*.

¹⁴⁴Poznorimski je skoraj gotovo tudi grob 5, ki ga je leta 1909 že odkril Viktor Skrabar in ga je kasneje reinterpretiral Paola Korošec. Za namig se (ponovno) zahvaljujem Špeli Vučak.

¹⁴⁵Jevremov, Tomanič-Jevremov, Ciglenečki, *Poznorimsko grobišče na Ptujskem gradu*. Knjif, Tomanič-Jevremov, *Prva znamenja velikega preseljevanja ljudstev*.

¹⁴⁶Korošec, *Nekropola na ptujskem gradu*.

okolje. Ta del grobišča so raziskovalci (tipokronološko) umestili v drugo polovico 4. in začetek 5. stoletja. Ta skupina bi torej nadzorovala oziroma bolje rečeno opazovala strateški prehod čez reko Dravo, ki je bil oddaljen dobrih 200 metrov. Tako bi to grobišče časovno sovpadalo z utrdbo, ki jo Šašel in Ciglencečki postavljata v valentinijanski čas. Problem je sicer povezati to postojanko s »trdnjavico« ali Objektom. Oba objekta bi namreč lahko služila kot »trdnjavica« za manjšo kontrolno postojanko.

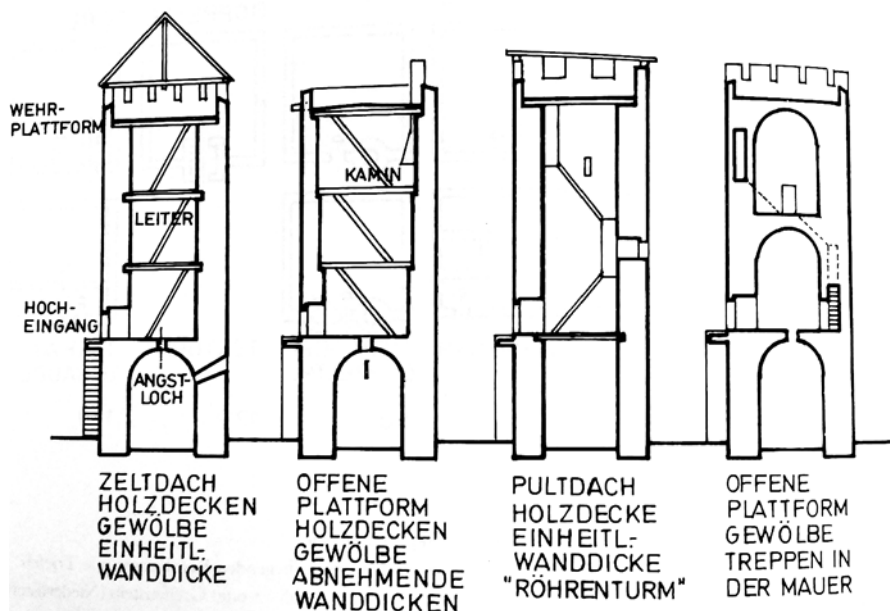
Obstaja pa še en tip artefaktov, ki sem jih doslej premalo upošteval, pa so pravzaprav kronološko najbolj otipljivi. Novci so v pozni antiki in srednjem veku igrali pomembno vlogo in lahko služijo kot *terminus ante quem non*. Pri uporabi novcev za datiranje je seveda treba biti previden, ker gre za artefakt, ki se zelo rad pojavi v sekundarni legi in ponekod celo sekundarni vlogi (npr. kot okras). Na zahodnem platoju in na gradu nasploh se pojavlja močna koncentracija novcev iz 3. in predvsem 4. stoletja, z zelo redkimi novci iz 5. stoletja.¹⁴⁷ To bi govorilo v prid Šašlevi razlagi, da se zahodni plato začenja uporabljati šele v 4. stoletju, medtem ko so prej gradili na osrednji grajski kopi. V vsakem primeru lahko mirne vesti in spokojnega duha rečem, da je bilo 4. stoletje na zahodnem platoju precej pestro.

Oblika Objekta in vprašanje zahodnega stolpa

Kaj pove sama oblika Objekta oziroma kje je najti najbližje primerjave? Da ponovim: Objekt je kvadratne oblike z zunanjo stranico 12 m in notranjo 6 m ter debelino 3 m, globina pa je okvirno 2 m na zunanji strani in 1,45 m notranji. Te mere se skoraj preveč popolno skladajo z merami (visoko)srednjeveških stolpov ali bergfriedov. Če konzultiram samo Krahejev leksikon tlorisov »nemških« srednjeveških gradov,¹⁴⁸ najdem naslednje primerjave: Aarau – Schlöbli (stranica 11,3 m, debelina zidov 3,5 m) in Rore (10 m, 3 m), Alt Rheineck (10,5 m, 2,75 m), Arbon (10,4-10,6 m, 2,7-3,2 m), Aschaffenburg (12,5 m, 2,5 m), Auenstein (11-11,5 m, do 3 m). Pozoren bralec bo opazil, da sem vključil le stolpaste gradove na A in to le tiste, ki so imeli zidove s stranicami nad 10 m in debelino zidov vsaj 2,5 m. Te primerjave naj zadostujejo kot argument, da je bila taka oblika vseprisotna v srednjem veku.

¹⁴⁷ Ključno pregledno leksikonsko delo v več zvezkih je Kos, Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien (FMRSI)*, s.v. Ptuj.

¹⁴⁸ Krahe, *Burgen des deutschen Mittelalters: Grundriss-Lexikon*. Cf. tudi Piper, *Burgenkunde: Bauwesen und Geschichte der Burgen*; Zeune, *Burgen – Symbole der Macht*.

Slika 12: Shematični prikaz bergfrieda in temeljev.

A schematic display of bergfried and the foundations.

Mnogo bolj zanimivo in inovativno pa je ugibati o obliki in višini našega Objekta. Tu poudarjam, da praktično več kot ugibati ne morem, pri tem pa se naslanjam na sorodne stolpe (sl. 12). Tako je recimo zgoraj omenjeni Aarau – Schlößli bil visok 18 m v petih nadstropjih, Arbon pa 24 m v šestih nadstropjih. Da pa ponudim še kak svež primer in se pomaknem vse do črke B, je imel grad Brugg (Schwarzer Turm) 27 m in 5 nadstropij; stranica je bila 9,3 m, debelina zidov pa je bila spodaj 2,3 m, nato pa se je ožala vse do 1,1 m. Pa še črka C in Chameregg z 22 m in štirimi nadstropji; stranica 9,5 m, debelina zidov pa 3 m. Da skočim še proti koncu abecede na V, in sicer Vollrads z 21 m višine in petimi nadstropji. Tako je imel ptujski Objekt predvidoma štiri do šest nadstropij in je bil vsaj 15 m visok, lahko pa tudi 30 m ali več.¹⁴⁹

Še ena zanimiva lastnost stolpastih gradov ali bergfriedov iz (visokega) srednjega veka so vhodi, ki niso bili v pritličju, ampak visoko nad tlemi, do njih pa so vodile lesene stopnice ali lestve (sl. 12). Tukaj sta zanimiva stolpa iz Alt Windecka, in sicer južni bergfried (9,6-9,8 m stranice, 2,5-3 m debeli zidovi) in severni bergfried (8,5 m, 2,6 m). Južni bergfried je imel s 27,6 m višine in petimi nadstropji vhod

¹⁴⁹Krahe, *Burgen des deutschen Mittelalters: Grundriss-Lexikon*. Morda je bližja primerjava v večji meri ohranjeni in obnovljeni Friderikov stolp v Celju, ki je bil postavljen v 14. stoletju. Stolp, ki je (bil) visok 23 m, je imel skoraj 3 m debele zidove. V prvem nadstropju je bila temnica, v kateri je po legendi zaradi poroke z Veroniko Deseniško in očetovega (Herman II.) neodobravanja »prebival« tudi Friderik (II.), po katerem stolp nosi ime. V višjih nadstropjih so bila skladišča za orožje in ostalo opremo. Okrog vrhnjega nadstropja je potekal še obrambni hodnik.

pri višini 15,5 m, severni bergfried pa nekje na višini 12 m. Bergfried v Burgsinu (8,5 m, 2,6 m) pa je imel 22 m višine in petimi nadstropji vhod na 8,5 m. Tako si je treba tudi Objekt oziroma stolp na zahodnem platoju ptujskega gradu predstavljati z vhodom nad tlemi, predvidoma preko 8 m nad tlemi.

Preden se lotim pretresa argumentov za datacijo Objekta v pozno antiko ali visoki srednji vek, je treba pogledati mnogo manj impozantni zahodni stolp (sl. 13). V vsakem primeru je bil odnos do sosednjih stavb, predvsem do zahodnega stolpa, slabih 15 m zahodno od Objekta, zelo zapleten. Ta stolp je tudi deležen zelo širokih interpretacij oziroma datacij. Kastelolog Ivan Stopar ga je datiral v predromansko fazo (10./11. stoletje) z možnostjo, da je celo starejši,¹⁵⁰ medtem ko ga je avstrijski umetnostni zgodovinar in kastelolog Patrick Schicht datiral celo v (pozno) renesanso (16.–17. stoletje),¹⁵¹ kar pa ni verjetno, saj se zahodni stolp v 17. stoletju na utrdbenem načrtu Tobiasa Creitzallerja omenja že kot stari stolp (*Alter Turm*).¹⁵²

Zahodni stolp z merami 7,5 x 8,2 m je ohranjen v treh nadstropjih, a je bil izvirno večji, saj so ga v renesansi predvidoma znižali.¹⁵³ Zidovi so sicer ometani, a je vidna gradnja. Na vzhodni vhodni strani je zazidan romanski polkrožni portal, ki bi lahko bil vstavljen tudi sekundarno. Podboja portala sta izdelana iz dveh ostrorobih peščenčevih klad, na katerih sta v steno usidrana kamnita bloka. Pri gradnji so uporabili veliko antičnih spolij, kar ni presenetljivo za srednjeveške zgradbe na Ptuj. Vogali so bili odločilni pri Stoparjevi zgodnji dataciji, saj je našel primerjave na Krnskem gradu, zato je sklepal na starejšo datacijo, pogojno celo predromansko.¹⁵⁴ Kaj pa je tako posebnega pri vogalih zahodnega stolpa?

Vogali na zahodnem stolpu ptujskega gradu so namreč grajeni tako, da se bloki kamenja izmenjujejo v horizontalni in vertikalni legi; tisti, ki so postavljeni vertikalno, so ortostati. Podobno je grajen zvonik cerkve svetega Petra in Pavla na Krnskem gradu, ki so jo do nedavnega datirali v pozno karolinško dobo (druga polovica 9. stoletja).¹⁵⁵ Pred kratkim pa so po arheoloških izkopavanjih glede na tloris in tehniko zidave (debelina zidov približno 1 m) potegnili vzporednice z zrelim romanskim časom, in sicer okrog leta 1200, sam zvonik, ki stoji zahodno od cerkve, pa so datirali v 13. stoletje.¹⁵⁶

Tako bi postavitev ptujskega zahodnega stolpa lahko datirali v 13. stoletje, kakor je to predvidela Katarina Katja Predovnik,¹⁵⁷ vendar je glede na tloris in debelino zidov verjetno še mlajši. Primerljiv je južnemu stolpu na zahodnem platoju, ki ga običajno datirajo v čas gotike (14.–15. stoletje).¹⁵⁸ Vsekakor je bil zgrajen

¹⁵⁰ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, 62.

¹⁵¹ Schicht, *Bollwerke Gottes*, 221.

¹⁵² Vnuk, *Gradbeni posegi na ptujskem gradu*, 55. Po Bašu naj bi se tako omenjal že v 16. stoletju; cf. Baš, *Mali grad*, 140.

¹⁵³ Predovnik, *A Brave New World?*, 85.

¹⁵⁴ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, 62–64.

¹⁵⁵ Stopar, *Karolinška arhitektura na Slovenskem*.

¹⁵⁶ Gleirscher, *Die Karnburg*, 295.

¹⁵⁷ Predovnik, *A Brave New World?*, 86.

¹⁵⁸ Vnuk, *Gradbena zgodovina*, 34–35. Za vso pomoč in dostop do obsežne zbirke virov ter literature zahvaljujem Branku Vnuku.

dovolj dolgo pred 16./17. stoletjem, da se takrat že omenja kot »*stari stolp*«. Kot datacijski kriterij je sicer gradbena tehnika nezanesljiva, saj se močno naslanja na lokalno tradicijo. To je še posebej značilno za čas od 9. do 12. stoletja, ko lahko le redke zgradbe datiramo neodvisno od pisnih virov, arheološkega konteksta ali absolutnih datacijskih tehnik.

Slika 13: Zahodni stolp na skrajnem zahodu zahodnega platoja ptujskega gradu.

The Western Tower at the westernmost point of Ptuj Castle's western plateau

Če je potemtakem možno postaviti zahodni stolp v 13. ali celo 14. stoletje, se spremeni tudi *terminus ante quem* Objekta.¹⁵⁹ Glede na tloris in dimenzije bi lahko šlo za klasični visokosrednjeveški stolp, *bergfried*.¹⁶⁰ Ker je salzburški nadškof Konrad nekje v 30. letih 12. stoletja ‚obnavljal‘ porušeni grad, to nakazuje na najmanj eno ‚predkonradovsko‘ fazo. To bi lahko predvidoma datirali v drugo polovico 11. stoletja, ko je bil nemški cesar v več vojnah z madžarskimi kralji in je bilo treba utrditi obmejno območje. Tako bi postavitev Objekta glede na konec grobišča, glede na njegov masivni tloris in dimenzije ter glede na širši kontekst lahko predvideli v konec 11. stoletja, njegovo rušitev pa povezali z izgradnjo zahodnega stolpa in grajskega obzidja, predvidoma v 13. ali 14. stoletju.

Poznoantični burgus ali visokosrednjeveški *bergfried*?

Baš je prvi postavil tezo, po kateri naj bi bil Objekt v resnici ostanek donžona,¹⁶¹ to je srednjeveškega stolpa, ki je hkrati utrdba in stanovanje (nem. *Wohnturm*) in ga poistoveti z omembo malega gradu (*castrum minus*) 28. oktobra leta 1247.¹⁶² Na tem (malem) gradu je namreč bival Herman s Ptuja, ki je nemškemu viteškemu redu prepustil vas Hermance (pri Ormožu). V Hermanovem gradu (brez pridevnika!) so že 8. julija 1235 podpisali pogodbo, s katero sta Friderik s Ptuja in njegova soproga nemškemu viteškemu redu podelila pravico do patronstva nad cerkvijo pri Veliki Nedelji.¹⁶³

Očitno je poleg malega gradu stal tudi veliki grad (*castrum maius*), ki ga viri neposredno ne omenjajo. Kasneje omenjajo viri gradova (*Vesten*); da gre za dva gradova (in ne več!) izvemo iz Otokarjeve Avstrijske rimane kronike, ki govori o »*obeh gradovih*« (*beide burg*).¹⁶⁴ Pri sklepanju nove kastelanske pogodbe leta 1280 se je salzburški ministerial obvezal, da bo ob nadškofovem prihodu dal na razpolago celoten grad.¹⁶⁵ Podobna formulacija se ponovi v mestnem

¹⁵⁹ *Nota bene*: Objekt in zahodni stolp se ne izključujeta avtomatsko. Glede na to, da je bila zahodna in severna stran grajskega griča najbolj položna, hkrati pa je gledala proti prehodu čez reko Dravo, ne bi bilo presenetljivo, če bi dodatno utrdili zahodni plato. V tej smeri se je vzpenjala tudi (antična) pot proti osrednji grajski kopici, na kar je opozarjal že Baš. Kljub temu so gradovi z dvema stolpoma v neposredni bližini v pozni antiki in srednjem veku izredno redki; tako npr. zgoraj omenjena južni in severni *bergfried* v Alt Windecku. Krahe, *Burgen des deutschen Mittelalters: Grundriss-Lexikon*.

¹⁶⁰ Glede na njegovo lego tudi izpostavljeni stolp, to je *propugnaculum*. Gledal bi neposredno proti mostu, ki je bil v tem času še pod dominikanskim samostanom, nekaj sto metrov više po toku reke Drave kot danes.

¹⁶¹ Baš, *Mali grad*.

¹⁶² Baraga (ur.), *Gradivo za slovensko zgodovino*, 71-72. Jože Curk je sicer mali grad postavil v zahodni del mesta (sic!), kjer naj bi zapiral vhod v prvotno mestno jedro. V malem gradu je stanoval ministerialov pomočnik – vazal, v primeru obiska salzburškega nadškofa pa tudi sam ministerial, gospod Ptujski. Curk, *Ptujski grad (stavbno-zgodovinska skica)*, 60.

¹⁶³ Kos (ur.), *Gradivo za slovensko zgodovino*, 301.

¹⁶⁴ Seemüller, *Ottokars Österreichische Reimchronik*, 77.

¹⁶⁵ Lang, *Die Salzburger Lehen*, 53-54.

statutu leta 1376.¹⁶⁶ Tako se je iskal drugi (manjši) ‚grad‘ na izpostavljeni točki na zahodnem platuju.

Glede na tri staroslovanske grobove, ki ležijo *in situ* zahodno od Objekta, Baš sklepa, da so bile zunanje prstene stene visoke približno 3 m, notranje pa približno 1,5 m, kar je bilo po njegovem običajno pri temeljih grajskega stolpa v visokem srednjem veku (10./11.–13. stoletje);¹⁶⁷ tudi Dyggve je trdil, da so morali biti jarki vsaj 1 m globlji. Lega na tem območju in tloris objekta na Ptujju se v večji meri skladata s še stoječima salzburškima gradovima na Petersbergu nad Brežami in v Lipnici.¹⁶⁸ Postavitev stolpa Baš postavlja med 10. in 13. stoletje, njegovo rušenje pa pred konec srednjega veka.¹⁶⁹

S problemom Objekta se je nazadnje spopadel avstrijski oziroma štajerski kolega Stephan Karl, ki je primarno preučeval poznoantični »stari grad« oziroma »stolp« (*turris antiqua*) v Lipnici, prav tako v salzburški posesti. Najprej v monografiji,¹⁷⁰ a se je takrat Ptujja lotil bolj površno brez poznavanja vse ključne literature, kar pa je popravil v svoji disertaciji;¹⁷¹ posledično se v nadaljevanju opiram le nanjo. Tako je lahko postavil popolnoma novo interpretacijo objektov na turnirskem prostoru, ki nekatere stvari pojasni, spet druge manj upošteva ali jih spregleda.

Karl prizna, da je z arheološkega vidika le grobišče ‚popolnoma‘ nesporno in najbolj raziskano,¹⁷² a ga je vseeno težko gotovo datirati, ker je večina grobov brez pridakov. Razen nekaj poznoantičnih grobov gre za grobišče, ki je bilo v rabi od zgodnjega 8. do poznega 11. stoletja brez vidne prekinitve. Karl tudi več ne dvomi v datiranje »trdnjave« oziroma galo-rimskega svetišča v zgodnjo cesarsko dobo, saj se osredotoči predvsem na primerjavo tlorisov, ne pa tudi gradbenega materiala oziroma gradbene tehnike. Tako je osvobodil vse mlajše stavbe »strogega korzeta interpretacij izkopavalecv«.¹⁷³

Stratigrafske informacije so komaj berljive,¹⁷⁴ saj so v poznem srednjem veku poravnali turnirski prostor, vse preostale stavbe pa so odstranili. Kako globoka je bila ta sprememba, priča dejstvo, da so zraven rimskih postamentov odkrili poznosrednjeveško puščico. Prav tako izkopavanja v letih 1909 in 1946–47 niso bila stratigrafska, zato se je nemogoče scela opirati na njihove rezultate; dosti stvari niti niso primerno dokumentirali, kot npr. ‚moderne‘ zgradbe. Kljub temu

¹⁶⁶ Kos, *Statut mesta Ptuj*, 110–112; člani 1–5.

¹⁶⁷ Baš, *Mali grad*, 132. Paola Korošec sicer temu oporeka in pravi, da »so bili hodniki tako široko izkopani, kakor so bili najdeni... Glede ozidanih tal je dognano, da so bila široka, kolikor je bil širok izkop hodnikov, in da niso segla pod osrednjo prsteno gmoto kot tudi ne pod zunanje stene;« Korošec, *Prispevek k reševanju problema*, 128. To sicer ne drži, ker dejstvo, da med izkopavanjem niso odstranili »tlaka«, kaže, da je bil sam jarek globlji.

¹⁶⁸ Karl, Wrolli, *Der Alte Turm*.

¹⁶⁹ Baš, *Mali grad*, 148.

¹⁷⁰ Karl, Wrolli, *Der Alte Turm*, 122–125.

¹⁷¹ Karl, *Turris antiqua in castro Leybentz*.

¹⁷² Cf. prvi del članka: Janžekovič, *Mnogo hrupa za nič (1. del)*, op. 22.

¹⁷³ Karl, *Turris antiqua in castro Leybentz*, 240–241.

¹⁷⁴ Zelo poenostavljeno rečeno, je na vrhu bil 0,75 m globok sloj ‚planiranja‘, pod tem pa 3 m globok sloj ilovice in poln grobov ter gradbenih ostankov.

je Karl na podlagi črno-bele slike,¹⁷⁵ Koroščeve risbe preseka¹⁷⁶ in Klemenčeve risbe preseka¹⁷⁷ pripravil rekonstrukcijo preseka.¹⁷⁸

Karl je primarno preučeval stari stolp na Lipnici, ki je bil kvadratne oblike s stranico dolgo 15 m in zidovi širokimi 3,80 m, v njem pa je bilo ogromno rimskih spolij, ki so jih našli v rimskem mestu *Flavia Solva*. Ta stolp je opredelil za pozno-rimski stražni stolp (*burgus*) iz zadnje tretjine 4. ali prve polovice 5. stoletja. Glede na primerljive dimenzije tlorisov in tehniko gradnje ter tudi na podlagi pogumnega poskusa rekonstrukcije preseka, ki je v večji meri njegova interpretacija kot pa dejansko stanje stvari, ki je v večji meri izgubljeno, je Karl datiral Objekt v pozno antiko in ga opredelil za burgus.¹⁷⁹ Zanimivo je pravzaprav že Paola Korošec kot prva leta 1975 ponudila tako razlago Objekta.¹⁸⁰

Morda še bolj presenetljiva kot njegova interpretacija Objekta je njegova interpretacija »starokrščanske bazilike«.¹⁸¹ Glede na omembe vsaj dveh in morda celo treh cerkev na Ptuj v 9. stoletju, je Karl postavil eno izmed teh cerkev na zahodni plato.¹⁸² Ne verjame Klemenčevi opredelitvi »zgodnjekrščanske bazilike« in poskusi ovreči vse 'sekundarne dokaze', kot je oltarna menza z majhno luknjo za relikvijo, ki naj bi bila po njegovem visoko- ali poznosrednjeveška.¹⁸³ Šlo naj bi za relativno široko, a kratko baziliko, ki je koristila antične zidove in integrirala Objekt. Ta cerkev bi pojasnila grobišče, posebej 'prestižne grobove',¹⁸⁴ in odsotnost grobov na območju »trdnjave«,¹⁸⁵ na kar je opozarjal že Baš.

¹⁷⁵ Korošec, *Slovansko svetišče*, sl. 5.

¹⁷⁶ Korošec, *Slovansko svetišče*, risba 4.

¹⁷⁷ Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, risba 36.

¹⁷⁸ Karl, *Turris antiqua in castro Leybentz*, 143-244, T. 41. Pri tem je vredno opozoriti na 'bele lise', to so stvari, ki jih ni interpretiral oziroma jih niti ni mogel. Prav tako na tem preseku ni označil, kateri sloj natančno naj bi bila bazilika oziroma njena hodna površina, čeprav naj bi bila tudi na tem območju.

¹⁷⁹ Karl, *Turris antiqua in castro Leybentz*, 248-257, 291-300. Kot rečeno, zanj datacija in interpretacija »trdnjave« za galo-rimsko obodno svetišče več ni sporna. Prav tako pa interpretira Klemenčeve lope s podpornimi stebri (*Stützenbau*) za poznorimske ostanke skladišča (*Speicherbau*) oziroma *horreum*, kar pa je na grajskem griču v antiki malo verjetno.

¹⁸⁰ Korošec, *Prispevek k reševanju problema*, 133.

¹⁸¹ Kot smo napisali v kratki kritiki izkopavanj, je obstoj tega objekta pod vprašajem. Danes se sicer na aero- in ortofoto posnetkih vidijo jasno oblikovane apside, a je to rezultat rekonstrukcije med in po izkopavanjih.

¹⁸² Pri že omenjenih izkopavanjih na vzhodnem platu so leta 2015 odkrili objekt, ki ga pogojno interpretirajo kot cerkveni objekt ali kapelo iz predromanskega časa, to je 10. ali 11. stoletja; Lazar, Arh, *Poročilo*.

¹⁸³ Tukaj bi bilo na mestu vprašanje, kaj je delala na zahodni terasi visoko- ali poznosrednjeveška menza. Ali je bila na zahodni terasi vse do poznega srednjega veka cerkev? Ali je ta menza oziroma plošča prišla sem sekundarno? Vsekakor Karlova interpretacija odgovori na marsikatero vprašanje, a hkrati odpre nekaj novih.

¹⁸⁴ Posebej zanimiv je grob 355, ki so ga odkrili zadnji mesec izkopavanj, v ponedeljek, 4. avgusta 1947. Gre za izredno bogat grob, v katerem so našli par zlatih in srebrnih uhanov, dva gumba, železen nož in zlat prstan. Paola Korošec je domnevala, da gre za ženo panonskega kneza Koclja; Korošec, Grob številka 355; ista, *Prispevek k izpovednosti*. Seveda gre le za domnevo.

¹⁸⁵ Karl, *Turris antiqua in castro Leybentz*, 241-243.

Proti zaključku...

Frančiškanski redovnik in sholastični filozof William Ockham (1287–1347) je postavil splošen raziskovalno-metodološki napotek, ki mu še danes sledimo. Ockhamova britev ali rezilo namreč zahteva, da se teoriji ‚obrije‘ odvečne okraske, pri čemer ni nepomembno, kdo je vsakokratni brivec oziroma raziskovalec. To hevristično raziskovalno načelo zahteva gospodarnost, varčnost in preprostost znanstvenih teorij, kar se imenuje tudi zakon jedrnatosti (*lex parsimoniae*). Tako bi načeloma v primeru dveh enako verodostojnih interpretacij izbrali tisto, ki je preprostejša. V primeru Objekta te težave ni, saj je ena teorija mnogo manj verodostojna in verjetna kot druga.

Če na hitro ponovim argumente proti razlagi Objekta kot svetišča. Arkona je bila glavni argument Korošca, a je ta padel. Na hodni površini niso odkrili nobenega artefakta, ki bi ga pričakovali ob uporabi. Potem pa so tu arhitektonski in tehniški argumenti, ki jasno govorijo v prid zidani arhitekturi in stolpu: »omet« oziroma malta na stenah, vpliv vode in vlage na domnevni vkopani Objekt, domnevni požar in pomanjkanje dokazov za leseno nadgradnjo (z izjemo neotipljivih lesenih brun iz severnega hodnika) ter »tlak v več plasteh«. Prav tako ni nobene prave primerjave za slovansko svetišče v opisani obliki,¹⁸⁶ hkrati pa bi ‚kršilo‘ sočasna pravila slovanske gradnje (ni stojk).

Potem sem se osredotočil na argumente, ki pa ta Objekt pojasnijo. Tako sem pokazal, da takšen plenilni jarek ne bi bil noben *unikum*, saj so običajno ‚plenili‘ navpično in ne s strani, tudi pri globljih temeljih. Treba je bilo raziskati sosednje objekte, da bi natančneje kronološko in funkcionalno umestil Objekt sam. Problem postavlja poznoantična »trdnjavica« ali galo-rimsko svetišče. Potem sem na podlagi mer našel številne primerjave in približno rekonstruiral stolp oziroma Objekt na zahodnem platuju ptujskega gradu. Tako ostaja še vprašanje, ali gre za poznoantični ali visokosrednjeveški stolp.

Problem staroslovanskega svetišča oziroma Objekt, kot sem ga poskusil objektivno imenovati jaz, je produkt unikatnega časa in razmer po drugi svetovni vojni. Vodja izkopavanj Korošec se je spoprijemal s pritiski z vseh strani, arheologija pa je bila izrazito v ‚službi‘ novonastajajoče države, ki ji je pomagala potrjevati tudi etnične meje. Tukaj ne mislim, da bi Korošec in ostali delovali zavedno oziroma zlonamerno »zavajali«, a so se podzvestno trudili pomagati državi postaviti se na noge; včasih tudi s prilagajanjem oziroma iskanjem dejstev, ki bi ji ustrezala. Ponovno, ne mislim, da je Korošec Objekt interpretiral kot svetišče iz ‚nacionalnih vzgibov‘, a deloval je v izredno rodovitni klimi za ‚staroslovanske‘ interpretacije brez prave kritike.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Paola Korošec sicer omenja slovanska svetišča, ki bi naj bila primerljiva s ptujskim Objektom, a nobena primerjava ne drži vode; Korošec, *Prispevek k reševanju problema*, 134. Na previdnost pri analizi slovanskih svetišč je opozoril poljski zgodovinar in arheolog Leszek Paweł Ślupecki. Glej Ślupecki, *Slavic Religion*, 352–354.

¹⁸⁷ Slapšak, Novaković, *Is there national archaeology without nationalism?*, 288.

Tezo o svetišču so zavrgli hitro po izkopavanjih, a je duh ušel iz steklenice, zato še danes poteka debata, ki bi jo lahko tako ali drugače postavili *ad acta*, če bi bila izkopavanja na višji ravni. Korošec je bil nesporna arheološka avtoriteta, zato so takrat njegovi kolegi z *argumentum ad verecundiam* preganjali svoje začetne dvome. Korošec je bil edini šolani arheolog v Sloveniji; Klemenc je študiral zgodovino in zemljepis, Kastelic pa klasično filologijo. Postopoma pa se je vedno več drugih avtoritet in starost distanciralo od problema,¹⁸⁸ kljub temu da je Korošec užival veliko spoštovanje, ki pa si ga je, ironično, večinoma pridobil prav zaradi teh izkopavanj.

Tudi sam Korošec se je kasneje distanciral od svoje interpretacije, čeprav je ni popravil ali zavrgel. Tako napiše ponovno v Zgodovinskem časopisu leta 1954, da »poseben problem predstavlja objekt na Ptujem gradu, ki sem ga označil kot slovansko svetišče 7. stoletja. Medtem je pa ta klasifikacija pri mnogih naletela na negativno gledišče. Ker problem še vedno ni razčiščen, ga ne kaže upoštevati za kakršne koli sklepe.«¹⁸⁹ Veliko starejših strokovnjakov in arhivarjev, s katerimi sem sodeloval, je slišalo za problem ptujskega svetišča in se ga spominjajo skoraj kot tabu teme. Podoben je tudi odnos v tujini. Tako se tega spominja češki profesor Jiří Sláma, ki je eden zadnjih še živčih študentov Jana Eisnerja. Slednji je bil povabljen s strani Akademije, da se opredeli do problema. Po Slámi se je prof. Eisnerju primer zdel »nekako neroden«.¹⁹⁰

Tudi ob upoštevanju dejstva, da so naše informacije pomanjkljive, je jasno, da svetišče, vsaj v opisani obliki, ne bi moglo stati. Tako lahko kar citiram Freda Ruchhöfta, ki mi je pomagal z novejšimi dognanji na Arkoni. Ko je na podlagi moje analize primerjal ptujski primer z Arkono, je zapisal, da ga »to ne preseneča. Ne verjame nobenemu arheologu, ki je pred več kot 30 leti predstavil vznemirljivo tezo. Danes se formulira teze po izkopavanju, prej pa so poskušali z izkopavanjem teze potrditi. In seveda, rezultati so bili vedno pozitivni.«¹⁹¹

V tretjem in zadnjem delu članka umestim Objekt in predvsem Ptuj v širši kontekst. Zanimalo me bo, kaj se je dejansko dogajalo na ptujem gradu, ožji in malo manj ožji okolici Ptuja, od pozne antike do visokega srednjega veka (od 4. do 13. stoletja). Posebej predstavim, kaj se je dogajalo v 5. in 6. stoletju ter ali lahko na območju Ptuja zasledimo stik med staroselci in Slovani. Potem me bo zanimala cerkvena struktura v Ptujem in postavitve treh cerkva, ki se omenjajo v pisnih virih zgodnjega srednjega veka. Na koncu pa še visoki srednji vek in vzpostavitev fevdalne hierarhije ter branjenje meje z Madžarsko, ki je občasno tudi sama gospodovala na Ptujem.

¹⁸⁸ Zraven že omenjenih še njegov dober prijatelj Bogo Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, 460.

¹⁸⁹ Korošec, *Arheološki sledovi slovanske naselitve na Balkanu*, 24.

¹⁹⁰ Bláhová-Sklenářová 2016, osebno pojasnilo.

¹⁹¹ »... dieser Weg zur These wundert mich nicht. Ich glaube keinen Archäologen, der vor mehr als 30 Jahren eine spannende These präsentiert hat. Heute formuliert man Thesen nach der Ausgrabung, früher hat man versucht, die Thesen mit Ausgrabungen zu bestätigen. Und natürlich immer mit positivem Ergebnis ...« Ruchhöft 2016, osebno pojasnilo.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 71 | 2017 | št. 3-4 (156) | str. 303-556